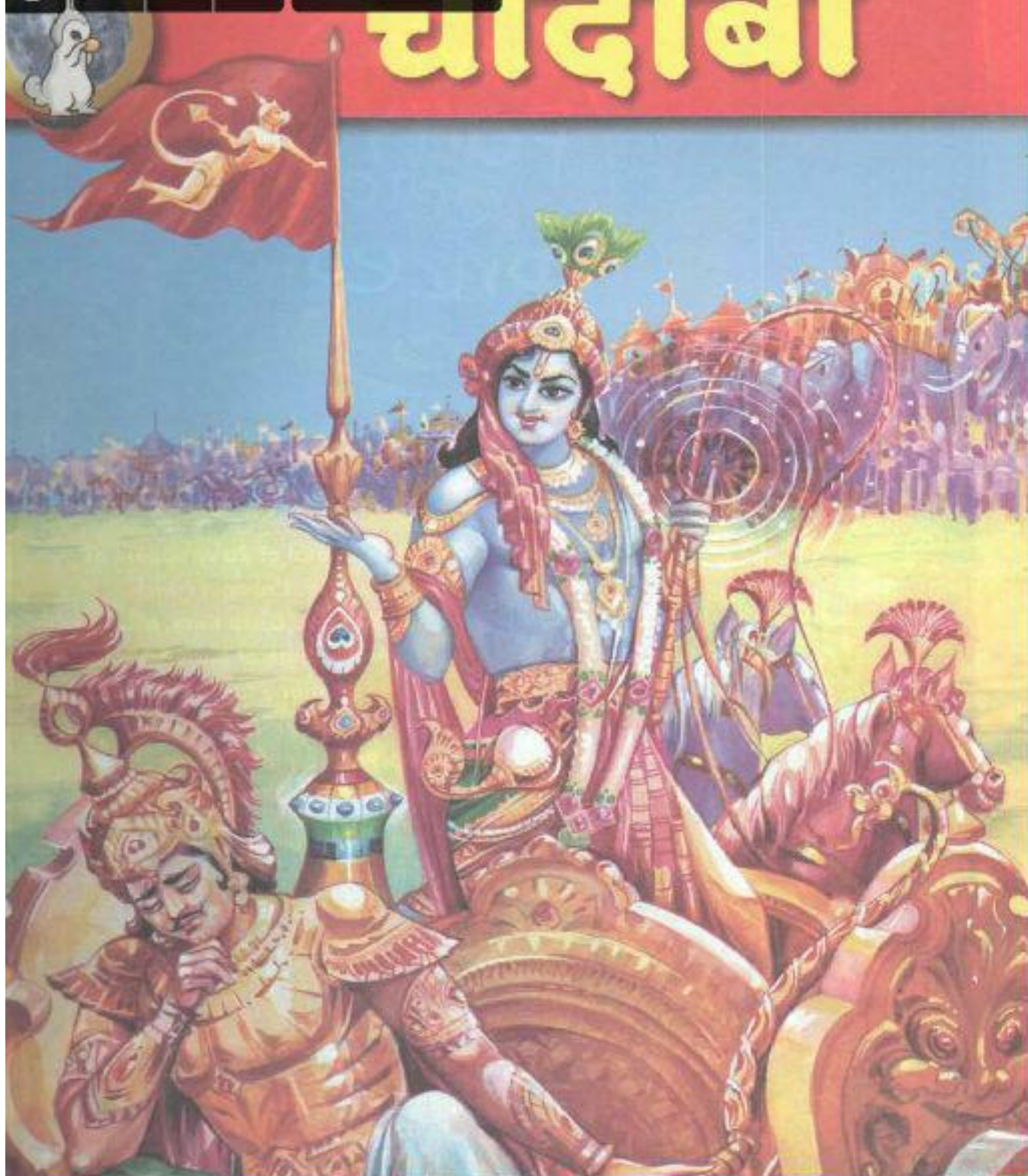

जुलै २००० रू. १०.००
चांदोबा
/68

खास बातम्या

तुमचा नवा शानदार शत्रू

तुमच्या मित्राने वर्गांत सेलफोन आणला म्हणून तुम्ही तुमच्या वडिलांकडे सेलफोन किंवा मोबाईल फोन मागितला आहे कां? कृपा करुन तुम्ही या मागणीचा आग्रह धरुं नका. जर तुमच्या मित्राबद्दल तुमच्या मनांत प्रेम असेल तर त्यालाही फोन न वापरण्यास सांगा. सेलफोनचा वापर करणाऱ्यांना ब्रेनट्यूमर सारखे प्राणघातक रोग होण्याची भिती शास्त्रज्ञांनी बोलून दाखवली आहे. त्याविषयीं अधिक सखोल संशोधन चालूं आहे. परंतु धोक्याची सूचना ऐकण्यांत शहाणपणा आहे. नाहीतरी, ही एक केवळ संवयीचीच बाब आहे!

मोनालिसाचा चित्रकार

पंधराव्या शतकांतला इटॅलियन कलावंत लिओनार्दो द व्हिंची याने काढलेले मोनालिसा हे जगांतल्या सर्वोत्तम चित्रांपैकीं एक आहे. लिओनार्दो हा एक अद्वितीय बुद्धिमत्तेचा कलाकार होता. माणसें कशी उडूं शकतील याच्या यंत्रणेबद्दल त्याच्या कांही निश्चित कल्पना होत्या. अशा उडत्या यंत्रांची अथवा विमानांची रेखाचित्रें त्याने काढलेली आहेत.

त्या काळांतले चित्रकार त्यांचे स्वतःचे रक्त व लाळ किंवा थुंकी रंगात मिसळत असत. आता संशोधकशास्त्रज्ञ लिओनार्दोचे DNA त्याच्या चित्रांवरुन शोधून काढणार आहेत. त्या शोधामुळें त्याच्या व्यक्तिमत्वाबद्दल आपल्याला बरीच माहिती मिळेल. टस्कनच्या लिओनार्दो म्युझियमचे संचालक म्हणतात, "आम्ही आमच्या शास्त्रज्ञाची मदत घेऊन, याचा एखाद्या गुन्हयाचा पोलिस छडा लावतील, त्यापद्धतीने पाठपुरावा करीत आहोत."

मंगळनिवासींचा आहार

मंगळनिवासी म्हणजे आपल्या पृथ्वीवरचे जे अंतराळवीर मंगळावर जातील ते! त्यांची ही यात्रा पूर्ण होण्यास एक हजार दिवस लागतील. संशोधनाअंती असे दिसून आले आहे की हे वीर शाकाहारी असायला हवेत. म्हणजे अवकाशांत उगवूं शकणाऱ्या पंधरा अन्न-पदार्थांवर त्यांची गुजराण होऊं शकेल. उदा. गाजर, गहूं, टोमॅटो, सोया आणि सर्वांत महत्वाची म्हणजे मिरची!

चालू महिन्यात जन्मलेली विशेष व्यक्ती

२३ जुलै १८५६ रोजीं बाळ गंगाधर टिळक यांचा जन्म झाला. त्यांना टिळक महाराज असंही संबोधलं जात असे. टिळक हे "भारतीय अशांततेचे जनक' व त्यांचे नामवंत राजकीय सहकारी श्री. अरविंदबाबू घोष हे 'भारतीय राष्ट्रीयतेचे प्रेषित' म्हणून भारताच्या इतिहासांत प्रसिद्ध आहेत. या दोघांनी इंडियन नॅशनल कॉंग्रेसला एक निश्चित धाडसी दिशा दिली.

टिळक महाराजांचा जन्म महाराष्ट्रांत रत्नागिरी येथें झाला. ते कायद्याचे पदवीधर झाले. पण वकिलीचा व्यवसाय करण्याऐवजीं ते पत्रकार व समाजकार्यकर्ते झाले. "केसरी" या मराठी वृत्तपत्राचे, व 'मराठा' या इंग्लिश वृत्तपत्राचे ते संपादक होते.

बाळ गंगाधर टिळक

१८९७ मधें त्यांनी सर्वश्रेष्ठ मराठी राज्यकर्ता छत्रपती शिवाजी यांच्या स्मरणार्थ वार्षिक उत्सव सुरुं केला. जनतेमधील सुप्त राजकीय भावना चेतवण्यासाठीं या उत्सवाचा उपयोग झाला. त्यावेळेस पुण्यांत प्लेगची महाभयंकर साथ आली होती. त्यावर उपाययोजना करण्याच्या निमित्ताने ब्रिटिश सरकारच्या अधिकाऱ्यांनी व सोजीरांनी पुण्यांतल्या सामान्य नागरिकांना अतोनात छळले व अपमानित केले. टिळकांनी यावर कडाडून टीका केली. त्यामुळें राजद्रोहाच्या आरोपाखालीं त्यांना तुरुंगवासाची शिक्षा झाली.

१९०७ साली सुरतेला इंडियन नॅशनल कॉंग्रेसचे ऐतिहासिक अधिवेशन झाले. श्रीअरविंदबाबू व टिळक, या दोघांच्या नेतृत्वाखालीं बऱ्याच प्रतिनिधींना वाटत होते कीं ब्रिटिश सत्तेकडून संपूर्ण स्वातंत्र्याची मागणी करावी. मवाळ गटाच्या प्रतिनिधींना हे फारच धाडसी पाऊल ठरेल असे वाटत होते. ह्याचा परिणाम म्हणजे कॉंग्रेसमधें फूट पडली. कॉंग्रेसच्या जहाल गटाने श्रीअरविंदांच्या अध्यक्षतेखाली वेगळे सत्र भरवले. त्यांत टिळक हे प्रमुख वक्ते होते.

१९१० साली श्रीअरविंदबाबू पॉंडिचेरीला गेले आणि १ ऑगस्ट १९२० रोजीं लोकमान्य टिळकांचा मृत्यू झाला.

टिळक हे केवळ राजकारणधुरंधर नव्हते तर एक गाढे अभ्यासू विद्वान होते. 'गीतारहस्य' आणि 'ओरायन' ही त्यांची अमर पुस्तकें आहेत.

टिळक म्हणाले होते, "या जगांत आणखीही कांही श्रेष्ठ शक्ती आहेत, व त्यांचा अंमल आपल्या नियतीवर असतो. परमेश्वराची हीच इच्छा असेल कीं ज्या कार्यासाठीं मी लढतो आहे, ते कार्य मी तुरुंगाबाहेर असण्यापेक्षां, जर मी तुरुंगात असलो, तर ते जास्त चांगल्याप्रकारें साध्य होऊं शकेल."

या अंकापासून आम्ही आपल्या सृजनात्मक
चढाओढीला नवीन आकार देत आहोत

सृजनात्मक चढाओढ

खाली एक कथेचा आरंभ दिलेला आहे. यात एक रोचक कथा बनण्याचे सारे लक्षण हजर आहेत. परंतु हे 'सृजन' तुमच्या हातात आहे. तुम्हाला सर्व संभवनीय कथाक्रमांची कल्पना करायची आहे अन् कथेला अन्तिम रूप द्यायचे आहे. अन् ती आकर्षकही शीर्षकही द्यायचे आहे. ही कथा संभर ते दोनशे शब्दात पूर्ण कराचयी आहे. ही चढाओढ आमच्या बाल वाचकांसाठी आहे. रचनेबरोबरच स्पष्ट अक्षरात आपले नाव, वय, इयत्ता, विद्यालयाचे नाव आणि पिन कोड सह आपल्या घराचा पत्ता लिहायला मुळीच लिहायला विसरू नका. हे सिद्ध करून द्या कि आपण प्रौढ व्यक्तींपेक्षाही चांगलं लिहू शकता. यासाठी त्यांची मदत घेऊ नका.

गंगा नगरच्या शाही बगीचांच दृश्य नेहमीच सुन्दर दिसतं. त्यात अनेक फळं देणारे वृष आणि फुलं देणारी रोपं आहेत. माळी प्रत्येक वृक्ष व रोपांची आपल्या स्वतःच्या मुलांप्रमाणे सावधपणे देखरेख करत असे.

त्या बागांमधे खूप माकडे होती. परंतु भी सामान्य माकडांपेक्षा निराळीच होती. त्यांचं फुलांवर फार प्रेम असे. माळ्याला फुलांची देखरेख करताना ती नेहमीच पहात असत. ती कधी फुलांचे ताटवे खराब करत नसत.अन् फुलंही तोडत नसत. त्यामुळे माळ्याबरोबर त्यांची मैत्री झाली होती.

एके दिवशी माळ्याला कुठे बाहेर जायचे होते. त्याच्या पश्चात् रोपांना पाणी कोण घालणार? तो याचा विचार करू लागला. आणि शेवटी त्याच्या मनात एक विचार आला. त्याने काही माकडांना बोलावून एका दिवसासाठी आपलं काम करून द्यायला विनंती केली ती सर्व कबूल झाली. त्या सर्वांनी पाण्याची बादली पाहिली होती. अन् त्यांना पाणी कुठून आणायचं हेही माहीत होतं.

दुसऱ्या दिवशी सर्व माकडं एकत्र झाली आणि रोपांना पाणी घालू लागली. त्यांचा नेता दुरून कामावर देखरेख करत होता. परन्तु अचानक त्याला एक शंका आली. "रोपांना पुरेसं पाणी मिळत आहे का? काही रोपांना ज्यास्त पाणी तर घातलं जात नाहीय?

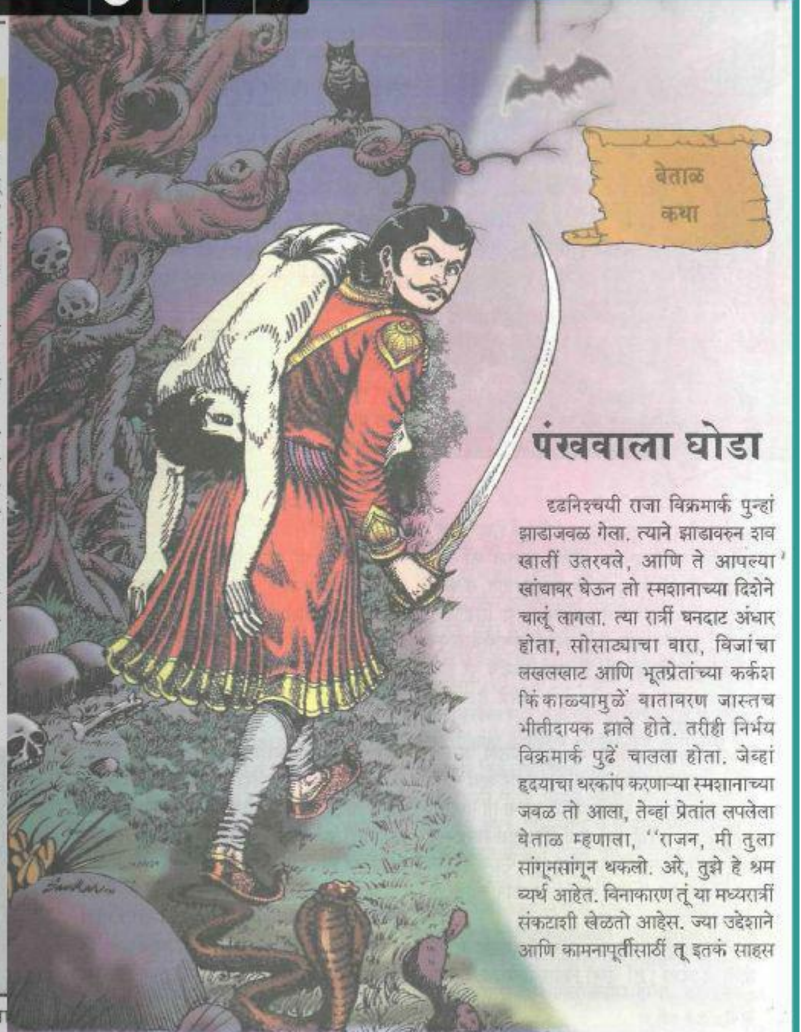
अन् या अडचणीचा तोडगा त्याने कसा काढला? चला, आपलं पेन अन् कागद हातात घ्या. तुमची प्रवेशिका आम्हाला ३० जून पर्यंत मिळायला हवी. विजयी प्रवेशिका ऑगस्ट अंकात प्रकाशित होईल.

इस समस्या का समाधान उसने कैसे किया? चलो, अपनी लेखनी और कागज उठाओ. तुम्हारी प्रविष्टि हमें ३० जून तक मिल जानी चाहिये. विजयी प्रविष्टि अगस्त अंक में प्रकाशित होगी.

-संपादक

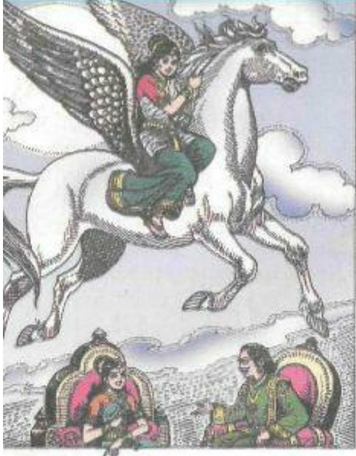
जून २००० च्या अंकात प्रकाशित प्रश्नोत्तरीची अुत्तरे

१. हे होतं सरोवरावर बसलेल्या बगळ्याच्या रूपात मृत्युदेवता यमाकडून विचारलेल्या टाका प्रश्नाचं युधिष्ठिराकडून दिलं गेलेलं. अुत्तर.
२. अ. शकुनि हा गांधारचा राजकुमार होता.
   ब.महामेरू हे स्थान जिथे केसरी रहात होता, ते होतं.
   स. सहदेवने युधिष्ठिरच्या राजसूय यज्ञापूर्वी महिष्मती राजाला पराजित केलं होतं.
   द. भरताची माता कैकयी ही कैकय नरेशाची कैकय याची कन्या होती.
   इ. वाल्मिकी ऋषींचा आश्रम तमसा नदीच्या किनारी होता.

पंखवाला घोडा

दृढनिश्चयी राजा विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. त्याने झाडावरुन शव खालीं उतरवले, आणि ते आपल्या खांद्यावर घेऊन तो स्मशानाच्या दिशेने चालूं लागला. त्या रात्रीं घनदाट अंधार होता, सोसाट्याचा वारा, विजांचा लखलखाट आणि भूतप्रेतांच्या कर्कश किंकाळ्यामुळें वातावरण जास्तच भीतीदायक झाले होते. तरीही निर्भय विक्रमार्क पुढें चालला होता. जेव्हां हृदयाचा थरकांप करणाऱ्या स्मशानाच्या जवळ तो आला, तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ म्हणाला, "राजन, मी तुला सांगूनसांगून थकलो. अरे, तुझे हे श्रम व्यर्थ आहेत. विनाकारण तूं या मध्यरात्रीं संकटाशी खेळतो आहेस. ज्या उद्देशाने आणि कामनापूर्तीसाठीं तू इतकं साहस

करतो आहेस, तो तुझा हेतू कधीही पूर्ण होणार नाही. बुद्धिमान व्यक्ती प्रथमच विचार करतात कीं ज्या कार्यसिद्धीसाठीं ते धाडस करायला जातात, ते कार्य त्या सिद्धीच्या योग्यतेचे आहे किंवा त्या सिद्धीजोगे ते कार्य अनुरूप आहे कां हे! कठीण पुरुषार्थ दाखवून कोणतीही इच्छित वस्तू मिळवणे एवढंच पुरे होत नाही. त्या वस्तूच्या योग्यतेचे असणे हे जास्त महत्वाचे आहे.

"शांतीपूर राज्यांतला एक युवक प्रताप, असाच एक पुरुष होता. त्याने असंभव वाटणारे कार्य करुन दाखवले. पण त्या कार्याच्या योग्यतेचा तो नव्हता. त्यामुळें त्याचे सारे श्रम वायां गेले. तुला समजावून सांगण्यासाठी त्याची कहाणीच तुला ऐकवतो. नीट लक्ष देऊन ऐक." असं म्हणून वेताळाने त्याला ही गोष्ट सांगितली.

"शांतीपूरचा राजा इंद्रसेन याची एक मुलगी होती, देवदत्ता ! तीं जेव्हां विवाहयोग्य झाली तेव्हां राजाने मंत्र्यांना तिच्यासाठी एक चांगला योग्य राजकुमार शोधण्यास सांगितले. आसपासच्या राज्यांत त्यांनी चौकशीसाठीं दूत पाठवले.

देवदत्ताला जेव्हां हे कळलं तेव्हां ती म्हणाली, "पिताश्री, लहानपणापासून माझी एक प्रबळ इच्छा आहे. जो कोणी माझी ही इच्छा पूर्ण करेल त्याच्याशीच मी विवाह करीन." "तुझी काय इच्छा आहे ते तरी सांग. मी तुझ्यासाठीं अगदी तुला हवा तसाच राजकुमार शोधून काढीन." राजाने प्रेमाने लेकीला विचारले.

"माझी इच्छा आहे कीं पांढरे पंख असलेल्या घोड्यावर बसून स्वच्छ, शुभ्र चांदण्यांत आकाशांत विहार करुन यावं. जो राजकुमार किंवा इतर कुणीही असा घोडा आणील त्याच्याशी मी लग्न करीन. हा माझा अगदीं अटळ निश्चय आहे. जर कुणालाही हे जमलं नाही, तर मी आजन्म अविवाहित राहीन." राजकन्येने निश्चयपूर्वक सांगितले.

हे ऐकून राजाला आश्चर्य वाटलं आणि त्याबरोबर तिची काळजीही वाटायला लागली. त्याच्या मनांत आलं, "कहाण्यांमधे पंखवाल्या घोड्याबद्दल वाचलं होतं. पण पृथ्वीवर असले घोडे असतात याला कांहीच ठोस पुरावा नाही. एखादी व्यक्ती कितीही शूर असली तरी हे अशक्य कार्य त्याला पूर्ण करता येणार नाही."

राजा इंद्रसेनाने आपल्या मुलीला समजावून सांगितलं कीं हे अशक्य कोटींतलं काम आहे. पृथ्वीवर राहाणाऱ्या मानवाला हे काम करता येणार नाही. कदाचित स्वर्गलोकांत राहाणारे देव करुं शकतील. तेव्हां तिने आपला निश्चय बदलावा. पण राजकन्या हट्टास पेटली होती.

नाईलाजाने राजाने देशभर घोषणा करवली कीं जो राजकुमार किंवा व्यक्ती पांढऱ्या पंखांचा घोडा आणील त्याच्याशी राजकन्येचा विवाह होईल.

वर्षभरांत अनेक राज्यांतल्या राजकुमारांनी घोडा मिळवण्याचे प्रयत्न केले पण त्यांना जमले नाही.

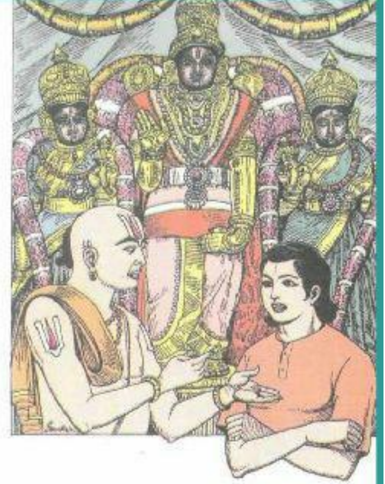
त्या राज्यांत प्रताप नांवाचा एक सुंदर व साहसी तरुण होता. त्याने राजाची ही घोषणा ऐकली. पण एक वर्षापर्यंत जेव्हां हे आव्हान स्वीकारायला कोणी राजकुमार पुढें येऊं शकला नाही, तेव्हां प्रतापने हे आव्हान सर्व तरुणांसाठीं आहे असे मानले. तो मनांत विचार करुं लागला.

वीस वर्षांचा हा तरुण प्रताप त्याच्या परिवारांत एकटाच राहिला होता. फुलें विकून व फुलांची सजावट करुन तो आपला चरितार्थ चालवत होता. रंगीबेरंगी, सुगंधी फुलांच्या माळा बनवणें, उत्सवामधें मुख्य दरवाजांवरची तोरणें बनवणें, मंदिरातल्या भगवंताच्या मूर्ती फुलांनी मढवणें, हाच त्याचा पोटापाण्याचा व्यवसाय होता. मंदिरातल्या मूर्ती तो विशेष श्रद्धेने सजवत असे. म्हणून पुजाऱ्यांचा तो फार लाडका होता.

एक दिवस तो पुजाऱ्याला राजाच्या घोषणेबद्दल सांगत होता. तेव्हां त्याने विचारले, "पुजारीजी, भूलोकांत पंखवाला घोडा मिळतो कां हो? कां असला घोडा फक्त पुस्तकांतच दिसतो?"

पुजाऱ्याने हंसत म्हटले, "पंखवाले घोडे पृथ्वीवर नसेनात कां, परंतु इतर कांही लोकांत हे मिळूं शकतात. या लोकांत देवांच्या अनेक जाती निवास करतात. आपल्या राज्याच्या जवळच विंध्यपर्वत मालेच्या दऱ्याखोऱ्यांत कितीतरी जुनी मंदिरें आहेत. ज्यांनी तिथें जायचं धाडस केलं, त्यांचं म्हणणं आहे कीं तिथल्या सरोवरांत स्नान करण्यासाठीं गंधर्वकन्या त्यांच्या लोकांतून बऱ्याचवेळां येतात. आपल्या डोळ्यांनी त्यांना पाहिल्याचं ही मंडळी खात्रीपूर्वक सांगतात."

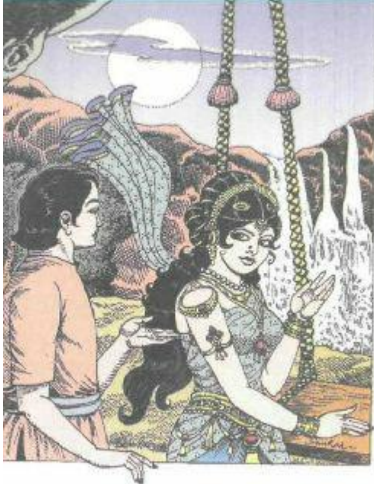
पुजाऱ्याच्या सांगण्यावर प्रतापचा विश्वास बसला. दुसऱ्याच दिवशीं सकाळीं तो विंध्यपर्वतराजीच्या दिशेने चालूं लागला. जंगले आणि पहाड पार करताकरता सूर्यास्तापूर्वी तो एका

नयनरम्य खोऱ्यांत येऊन पोंचला. तिथें पाण्याचा एक सुंदर धबधबा होता. जवळच कांही गुंफा होत्या. धबधब्याच्या आजूबाजूला सुंदर दाट वृक्षराजी होती. चहूंकडे सुंदर रंगीत फुलांनी डंवरलेली झुडुपं होती. त्या जागेचे अद्भुत नैसर्गिक सौंदर्य पाहून तो तिथेंच थबकला.

सूर्यास्ताच्या वेळेच्या संधिप्रकाशांत त्या जागेला कांही आगळेंच स्वर्गीय तेज आले होते व ती जागा अतिशय मोहक वाटत होती.

तिथली फुलें पाहून त्याचं कलासक्त मन उचंबळून आलं. तिथल्या उंच झाडांना बिलगलेल्या फुलवेलींच्या कुंजात त्याने एक वेलींचा झोंपाळा बनवला व रंगीत फुलांच्या माळांनी तो सजवला. तोपर्यंत सूर्यास्त होऊन गेला. शुक्ल पक्ष असल्यामुळें शुभ्र चांदणें पानांमधून झिरपत झोंपाळ्यावर पडत होते. तिथला देखावा एखाद्या स्वप्नलोकांत असावा असा अतिप्रसन्न व विलोभनीय होता. तो एका

वृक्षाच्या फांदीवर बसला आणि आनंदाने ते दृश्य न्याहाळूं लागला. त्याने आपल्या गळ्यांत आणि हातांतही फुलांच्या माळा घातल्या.

रात्रींचे दोन प्रहर उलटल्यानंतर आकाशमार्गाने कांही गंधर्वकन्या तिथें उतरल्या. त्या सर्वजणींनी तिथल्या धबधब्याच्या पाण्यांत स्नान केले व एका गंधर्वकन्येखेरीज बाकी सगळ्याजणी परत गेल्या. तिचं नांव चारुशिला होतं. जेव्हां तिची नजर त्या झोंपाळ्यावर पडली, तेव्हां ती फारच खूष झाली व त्यावर बसून झोका घेऊं लागली.

थोडा वेळ झोके घेतल्यानंतर तिने त्या झोंपाळ्याकडे निरखून पाहिले. जितकी ती लक्षपूर्वक तो झोंपाळा पाहात होती, तितकी तो बेचैन होऊं लागली. तिला वाटलं होतं कीं झाडाच्या फांद्यांचा झोंपाळा आपोआप बनला आहे, त्यांत जडवलेली फुलेंही वेलीवरुन झोंपाळ्यावर पडली असावीत असं तिला प्रथम वाटलं. ती विचार करुं लागली कीं झाडाला पानं, फुलं येतात तसा झोंपाळा कसा निर्माण होऊं शकेल? ही कोणत्या कलाकाराची किमया आहे?

चारुशीला असां विचार करीत होती तोंच झोंपाळ्याजवळ मंदस्मित करत असलेल्या एका सुंदर तरुणाकडे तिचं लक्ष वेधलं. "कोण? मानवांना वर्ज्य असलेल्या या निर्जन अरण्यांत रात्रीं येणारा तूं कोण आहेस?" चारुशीलाने विचारले.

"आपण आम्हा मनुष्यांपेक्षां वेगळ्या अशा अनुपम सुंदर, अलौकिक गंधर्वकन्या असाव्यात असं वाटतं. पण मी मात्र एक सामान्य मनुष्य आहे, आणि एका खास कारणासाठी इथें येण्याचे धाडस मी केले आहे. जर आपण खरोखरच गंधर्वकन्या असलात तर आपली मदत मला हवी आहे. मी फुलांचा कलाकार आहे आणि आपल्या लोकांचे मन प्रसन्न करण्यासाठींच मीं फुलें आणि वेलींचा हा झोंपाळा बनवला आहे." प्रतापने मोठ्या नम्रतेने आणि सौजन्यपूर्वक सांगितले.

"अद्भुत! जर तूं हा झोंपाळा बनवला असशील तर तूं एक असामान्य कलाकार आहेस, आणि अभिनंदनास पात्र आहेस. बोल, माझ्याकडून काय मदत हवी आहे तुला? जर कांही मी करुं शकले तर मला खूप आनंद वाटेल."

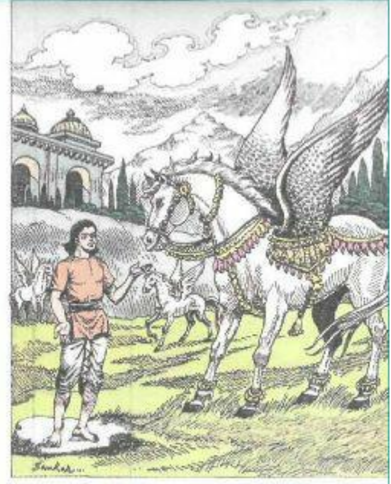
प्रतापने तिथें येण्याचा आपला उद्देश तिला सांगितला. "हो, आमच्या गंधर्वलोकांत पांढऱ्या पंखांचे घोडे जरुर आहेत. पण मी तुला त्याठिकाणी फक्त पोंचवूं शकते, घोडे आणण्यासाठीं मी दुसरी कोणतीही मदत करुं शकणार नाही. बाकीचे काम तुला आपली बुद्धि व बळ वापरुनच करावे लागेल." इतकं बोलून गंधर्वकन्येने प्रतापचे रुप एका फुलांच्या हारांत बदलून टाकले. तो हार गळ्यांत घालून, जिथें पांढऱ्या पंखाचे घोडे होते त्या गंधर्वलोकांत ती पोंचली. तिथें गेल्यानंतर तिने प्रतापला पुन्हां मनुष्याच्या रुपांत बदलून टाकले व ती तिथून निघून गेली.

प्रताप गंधर्वलोकांतल्या पांढऱ्या पंखवाल्या घोड्यांचे सौंदर्य बघून चकितच झाला. तिथली प्रत्येक गोष्ट - झाडें झुडुपें, घरें, जमीन, आकाशांतल्या स्वप्नांप्रमाणें सुंदर आणि मनमोहक होती.

एका घोड्याला त्याने तिथल्याच फुलांपानांनी सजवलं, आणि स्वतःच्या अंगावरच्या फुलांच्या माळा त्याने घोड्याच्या गळ्यांत घातल्या, त्यामुळें तो घोडा जास्तच देखणा दिसूं लागला.

घोडा प्रतापला म्हणाला, "ऐक, मंगल वाद्यांचे आवाज ऐकूं येत आहेत. थोड्याच वेळांत गंधर्वराज सुवर्णगंभीर त्यांच्या वाढदिवसाच्या स्वारीसाठी घोडा पसंत करायला इथें येतील. सुदैवाने जर माझी निवड झाली तर मी तुझी इच्छा पूर्ण करीन.

"तूं मला फुलांनी इतकं छान सजवलं आहेस. मी खूप देखणा दिसूं लागलो आहे. गंधर्वराज इथें येतील तेव्हां मात्र तूं बागेत लपून बैस. मी तुला रात्रीं येऊन भेटेन."

गंधर्वराज त्या घोड्याचं सौंदर्य बघून खरोखरच मुग्ध झाला. त्याने वर्षभर स्वारीसाठीं ह्याच घोड्याला पसंत केलं. त्या घोड्याची पूजा-अर्चना झाल्यावर राजा त्यावर बसला. राजा राजभवनांत परत गेल्यानंतर तो घोडा प्रतापजवळ आला आणि म्हणाला, "हे मानव युवका, मी तुझा फार आभारी आहे. तुझ्या सजावटीमुळेंच राजाचा खास घोडा बनण्याचं सौभाग्य मला मिळालंय. बोल आता, तुझी काय इच्छा आहे?"

प्रतापने घोड्याला गंधर्वलोकांत येण्याचा आपला हेतू सांगितला. प्रतापचे बोलणें ऐकून घोडा म्हणाला, "हे बघ तरुणा, तूं निश्चितच एक धाडसी युवक आहेस. त्याचप्रमाणें एक महान कलाकार आहेस. या गुणांमुळेंच तूं पृथ्वीवरुन गंधर्वलोकांपर्यंत येऊं शकलास. तरीदेखील राजकुमारीशी विवाह करुन राजा होण्याचं तुझं स्वप्न अनुचित आहे. तुझ्या मनोवृत्तीला आणि स्वभावधर्माला ते योग्य ठरणार नाही. राजधर्म कठोरधर्म आहे, आणि कला, त्यांतून पुष्परचनांची कला, फुलांसारखीच कोमल असते. तरीही, मी तुला जे वचन दिलं आहे ते मी अवश्य पाळीन. चल, बैस माझ्या पाठीवर. मी तुला राजकन्येकडे घेऊन जातो."

घोड्याचे बोलणें ऐकून प्रताप जरा चिंतेत पडला. मग थोडा विचार करुन तो घोड्यावर बसला. आकाशमार्गाने उडतउडत थोड्या वेळांत तो घोडा शांतीपूर राज्याच्या राजउद्यानांत उतरला.

चांदण्या रात्रींचे उद्यानांतले नैसर्गिक सौंदर्य पाहण्यासाठीं राजकन्या देवदत्ता बागेंत होती. तिच्या मनांत असलेल्या पांढऱ्या पंखवाल्या घोड्याच्या स्वप्नांत गुंगली होती. तितक्यांत खरोखरच पांढऱ्या पंखांचा एक घोडा उडत आला व बागेंत उतरला. घोड्याच्या पाठीवर एक सुंदर तरुण पाहून ती

आश्चर्यचकित झाली.

प्रताप घोड्यावरुन उतरला व राजकन्येजवळ येऊन म्हणाला, "राजकुमारीजी, आपण लहानपणापासून पंखवाला घोडा बघण्याचं स्वप्न पाहात होतात. तो घोडा याक्षणीं आपल्या डोळ्यांसमोर आहे. यावर बसून पाहिजे तितका वेळ चांदण्या आकाशांत हिंडून यावे." इतकं बोलून प्रताप तिथून निघून गेला."

वेताळाने ही गोष्ट सांगून विक्रमार्कला प्रश्न केला, "राजन, ज्या लक्ष्याच्या पूर्तीसाठीं प्रतापने इतकं साहस दाखवलं आणि श्रम केले, त्या लक्ष्यापर्यंत पोंचून त्याला तिलांजली देऊन टाकली. तो इतका विचारशून्य होता कां, कीं त्याची बुद्धि चालेनाशी झाली होती? तो असा कां वागला? त्याने राजकन्येशी विवाह कां केला नाही? याचं स्पष्टीकरण माहीत असूनही जर तूं सांगितलं नाहीस तर तुझ्या डोक्याचे तुकडेतुकडे होतील."

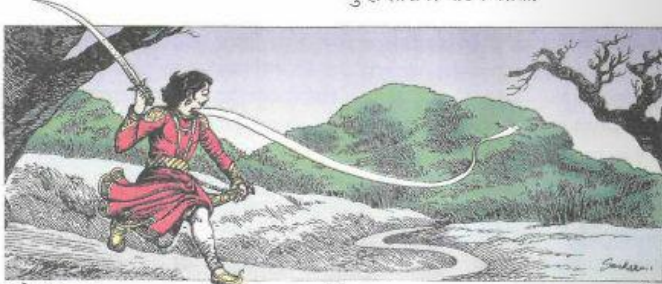
वेताळाचा संदेह दूर करण्यासाठी विक्रमार्कानि आपले मौन सोडले व तो म्हणाला,

"प्रतापने सुरवातीपासूनच राजकन्येशी विवाह करण्यांत जास्त स्वारस्य दाखवले नव्हते. तो धाडसी होता पण महत्वाकांक्षी नव्हता. राजकन्येशी विवाह करण्याच्या लालसेनेच पंखवाल्या घोड्याचा शोध त्याने केला नव्हता. सर्व तरुणांना हे एक आव्हान समजून तो घोड्याच्या शोधांत निघाला. जेव्हां देशांतले सारे राजपुत्र याबाबतींत असमर्थ ठरले तेव्हां त्याने हे आव्हान स्वीकारले.

"राजकन्येशी विवाह न करण्याचं दुसरं कारण असं होतं कीं पंखवाल्या घोड्याचा सल्ला त्याला पटला होता. तो साहसी होता पण कठोरहृदयी नव्हता. तो फुलांची सजावट करण्याच्या कलेंत इतका वाकबगार होऊं शकला, कारण त्याचा स्वभाव संवेदनाशील व हळवा होता. पानें, फुलें आणि झाडेंवेली यांच्याशी त्याचे मन जुळलेले होते. आपल्या कल्पनेने फुलांचे नैसर्गिक सौंदर्य वाढवणें हाच त्याचा व्यवसाय, धर्म आणि कर्म होतं. राजभवनांत तो कधीही सुखी राहिला नसता. पंखवाल्या घोड्याच्या सूचनेमुळें त्याला आपल्या मूळस्वभावधर्माचे मर्म समजले.

म्हणून बराच वेळ विचार केल्यानंतर प्रतापने निर्णय घेतला कीं तो राजकन्येशी विवाह न करता पूर्वीप्रमाणेंच सर्वसामान्य नागरिकाचे जीवन व्यतीत करेल. निःस्वार्थीपणाने त्याने राजकुमारीचे अशक्य वाटणारे स्वप्न पूर्ण केले, याचा त्याला जो आनंद मिळाला, तितका आनंद राजा झाल्या-नंतर बहुधा मिळाला नसता."

राजाचे मौन भंग होताच वेताळ उडत जाऊन पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

राक्षसाचा आजार

जुन्या काळची गोष्ट आहे. एका घनदाट जंगलाच्या जवळच एक गांव होते. त्या गांवात रघुनंदन नांवाचा एक निष्णात वैद्य राहात होता. त्याचं औषध नेहमी लागू पडत असे. औषध घेतलं कीं रोग पळायचा. त्यामुळें त्याच्या घरीं आजाऱ्यांची नेहमी रीघ लागलेली असे.

रोग्यांकडून रघुनंदन कधीं पैसे मागत नसे. पण लोक त्याला कृतज्ञता म्हणून फूल ना फुलाची पाकळी देत असत. अशाप्रकारें त्याचा उदरनिर्वाह चाले. गरीब रोग्यांकडून तो कांहीही घेत नसे.

त्याचा हा उदार स्वभाव त्याच्या पत्नीला, भानुमतीला, बिलकूल पसंत नव्हता. या घरांत लग्नानंतर ती जेव्हां आली, तेव्हां अनेक इच्छा, आकांक्षा मनांत घेऊन आली होती. तिला वाटलं होतं, इतक्या मोठ्या वैद्याचं घर किंमती सामानाने भरलेलं असेल, नेसायला उंची रेशमी साड्या मिळतील, सोन्याच्या दागिन्यांनी ती नखशिखान्त सजेल. पण इथें तर सगळंच उलटं होतं. दोन्ही वेळचं जेवणखाण जेमतेम भागवण्याइतकी वैद्याची कमाई होत होती. तिच्या स्वप्नांचा चक्काचूर झाला.

एका मध्यरात्रीं कुणीतरी त्यांचं दार ठोठावलं. दोघांनाही जाग आली. भानुमती कुरकुरत म्हणूं लागली, "या घरांत तर रात्रींदिखील शांतपणें, सुखाने झोंपता येत नाही रे देवा! जेव्हां पाहावं तेव्हां कोणत्याही वेळीं रोगी येत असतात." नाईलाजाने ती उठली आणि दार उघडायला गेली. वैद्यदेखील उठून तिच्या पाठोपाठ गेला.

दार उघडल्याबरोबर समोर एक भीमकाय राक्षस उभा होता. दोघेंही भीतीने थरथर कांपू लागली. भानुमती किंचाळली आणि घाईने आंत निघून गेली.

"तुम्ही घाबरुं नका. शेजारच्या जंगलात राहाणारा मी एक राक्षस आहे. गेल्या कांही दिवसांपासून माझी प्रकृति खराब झाली आहे. तुमचं नांव ऐकून तुमच्याकडे तपासणी करुन घ्यायला आलो आहे." एवढं बोलताना त्याला धाप लागली आणि दोन्ही हातांनी डोकं घट्ट धरुन तो मटकन् खाली बसला.

दिव्या जैन

त्याचं बोलणं ऐकून रघुनंदन व भानुमतीच्या जिवांत जीव आला.

"कसला त्रास होतोय आपल्याला?" निर्भय होऊन रघुनंदनने विचारले. राक्षसाने एक लांबलचक श्वास घेऊन सांगितलं, "सारखी तहान लागते. हातपाय आणि तळवे फार दुखतात. शरिर मरगळलेलं असतं. असं वाटतं कीं आता आपण मरणार ! अशक्तपणा खूपच आलाय, त्यामुळें नीट चालता येत नाही."

वैद्याने त्याची नाडीपरीक्षा करून म्हटले, "यायला खूप उशीर केला आहेस. रोग बराच वाढलाय. हा तर प्राणघातक असुरमेह रोग आहे. पण हरकत नाही. माझं औषध जर नियमितपणें घेतलंस तर महिनाभरानंतर तूं पूर्णपणें बरा होशील."

एवढं बोलून वैद्याने त्याला लाडवाच्या आकाराच्या, औषधाच्या डझनभर गोळ्या खायला दिल्या, आणि एक हंडाभर काढा प्यायला दिला. नंतर वैद्याने सांगितले, "कांही वेळांतच औषधाचा परिणाम जाणवायला लागेल. औषध लागू पडलेलं दिसलं कीं त्यानंतर तूं निघालास तरी चालेल."

खरोखरच कांही क्षणांत राक्षसाला जरा बरं वाटायला लागलं. कृतज्ञता व्यक्त करुन तो म्हणाला, "मी उद्यां पुन्हां याच वेळेला येईन."

राक्षस निघून गेल्यावर भानुमतीने रागाने दरवाजा आपटून बंद केला व नवऱ्याला ती खोंचकपणें म्हणाली, "तुम्ही माणसांकडून पैसे मागत तर नाहीच कधी, निदान या राक्षसाकडून तरी पैसे मागायचेत कीं! त्या राक्षसाचं भलं करुन तुम्ही कोणतं पुण्य कमावणार आहात? तो तर माणसांचा शत्रू आहे."

रघुनंदनने शांतपणें पत्नीला उत्तर दिले, "हे बघ भानुमती, माझा पेशा असा आहे की त्याचा व्यापार करायचा नसतो. मी औषध जरूर देतो पण रोगी परमेश्वराच्या कृपेने बरा होतो. आणि बरा झाल्यानंतर त्याला जे कांही देता येणं शक्य असतं, ते आपल्याला पुरेसं असतं. आणखी पैसे घेऊन काय करायचंय?"

भानुमतीला कांही नवऱ्याचा हा उपदेश पटला नाही. तिने मनाशी ठरवलं की दुसऱ्या रात्रीं राक्षस आला कीं आपणच त्याच्याशी बोलायचं.

जेव्हां दुसऱ्या रात्रीं औषध घेण्यासाठी राक्षस आला तेव्हां ती म्हणाली, "हे पाहा राक्षसमामा, तुमच्या कालच्या नुसत्या औषधासाठीं वैद्यराजांनी शंभर रुपये खर्च केले आहेत. उद्यां मात्र कृपा करुन तुम्ही रिकाम्या हातीं येऊं नका हं!"

तिचे बोलणें ऐकून राक्षस चवताळला आणि तिला ओरडून म्हणाला, "माझ्याकडे पैसे मागण्याची तुझी हिंमत कशी झाली? आणि मला मामा म्हणणारी तूं कोण? पुन्हां असली चूक करुं नकोस. अरण्यांत जो मनुष्य मला दिसतो त्याच्याकडे किती पैसाअडका आहे हे मी आधी पाहातो आणि नंतर त्याला खातो."

राक्षसाचे बोलणें ऐकून भानुमती घाबरली. पण त्याच्याकडे भरपूर धन जमलेलं असलं पाहिजे असा तिने तर्क केला. राक्षसाच्या राहाण्याचा ठावाठिकाणा कळला तरी गडगंज सोनेनाणें व धन मिळण्याची शक्यता आहे असें तिला वाटले.

खूप विचार करुन राक्षसाची संपत्ती मिळवण्याची तिने एक योजना आंखली. दुसऱ्या दिवशीं संध्याकाळीं तिने आपल्या पतीला आपण माहेरी जात आहोत असं सांगितलं, व ती बाहेर गेली. गांवाबाहेरच्या एका पडक्या घरांत लपून बसली. मध्यरात्रीनंतर वैद्याचे औषध घेऊन राक्षस जेव्हां परत जाऊं लागला तेव्हां तीही लपतछपत त्याच्यापाठोपाठ त्याच्या गुहेपर्यंत आली. राक्षसाच्या गुहेजवळच उरलेली रात्र व दुसरा दिवस तिने लपून बसून घालवला. तिच्या डोक्यांत पैशाचे पिशाच्च थैमान घालत होते. त्या हव्यासापुढें ती तहानभूक, झोंप, भीती, सारं सारं विसरली होती.

दुसऱ्या रात्रीं जेव्हां राक्षस वैद्याच्या घरीं गेला तेव्हां ती हळूंच गुहेंत शिरली. गुहेच्या एका कोंपऱ्यात सोन्याचे दागिने व मोहरांनी भरलेल्या चामड्याच्या दोन मोठाल्या पिशव्या पडल्या होत्या. त्या पाहून तर ती आनंदाने वेडी झाली. त्या दोन्ही थैल्या खांद्यावर घेऊन व राक्षसाची नजर चुकवून, पहांटेपर्यंत ती घरीं परत गेली. आपल्या घराच्या मागील दाराच्या अंगणात तिने त्या थैल्या लपवून ठेवल्या. तोपर्यंत रघुनंदन उठला होता. सकाळची आन्हिकें उरकून तो स्नान करायला गेला. आपल्या या योजनेबद्दल भानुमतीने त्याला कांहीच सांगितले नव्हते. आपली योजना यशस्वी झाली व खूप दागिने, पैसे मिळाल्यामुळें ती खूप आनंदात होती.

एकाएकीं तिच्या पायांत आणि शरीरांत वेदना सुरुं झाल्या. दिवसभर उपाशीपोटी राहून, रात्री दोन जड थैल्या ओढत आणल्या, म्हणून शरिर आंबून गेले असेल असं तिला वाटलं. ती खूप दमली होती म्हणून विश्रांतिसाठीं पलंगावर आडवी झाली. हळूंहळूं तिचे आंग जास्तीच दुखायला लागले. ती कण्हूं लागली.

जेव्हां रघुनंदनने तिच्या कण्हण्याचा आवाज ऐकला तेव्हां त्याने तिची नाडी तपासली व तिला कांही

गोळ्या खायला दिल्या.

त्याच रात्रीं जेव्हां राक्षस औषध घ्यायला आला तेव्हां तो अगदी खुषींत येऊन म्हणाला, "वैद्यबुवा, तुमचं औषध अगदीं रामबाण आहे. आता माझे दुखणें पूर्णपणें बरें झाले आहे. मला आता पहिल्यासारखा उत्साह वाटतो. मरगळ पार नाहीशी झाली आहे. तुम्हाला बक्षीस देण्यासाठीं म्हणून मी कांही दागिने आणि थोड्याफार मोहरा देणार होतो. पण ते सारं धन माझ्या गुहेतून कोणीतरी पळवून नेलंय. तेव्हां लक्षांत आलं कीं माझ्या गुहेची माहिती कुणालातरी झालेली आहे. म्हणून मी आता दुसरीकडे राहायला जातो आहे. तुमचे माझ्यावर फार उपकार झालेले आहेत. आता मला औषधाची आवश्यकता नाही."

राक्षस जसा निघून गेला तशी भानुमती आणखी-नच जोरजोरांत कण्हायला लागली, रडायला लागली. "सारखी तहान लागते आहे हो. हात, पाय नि सारं शरीर पिळवटून निघाल्यासारखे ठणकते आहे.

तळव्यांची आगआग होते आहे. लौकर कांहीतरी औषध द्या मला!"

रघुनंदन धांवतच तिच्या खोलींत गेला आणि त्याने तिला तपासले. नीट नाडीपरीक्षा केल्यानंतर तो आश्चर्याने म्हणाला, "अग, तुझ्यांत तर सारी राक्षसाच्या रोगाची लक्षणें दिसत आहेत. पण हे कसं काय शक्य आहे? विश्वास बसणार नाही. पण रोगाची सगळी लक्षणे अगदी तशीच आहेत. आश्चर्यच आहे!"

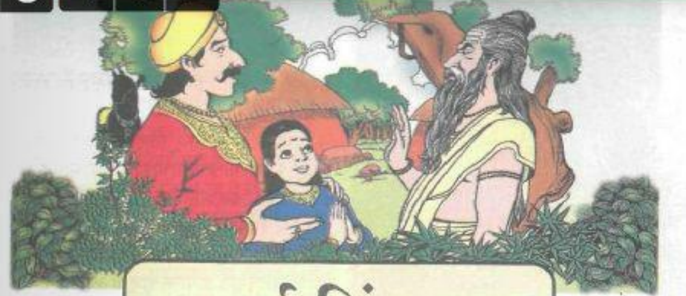
नवऱ्याचे बोलणें ऐकून भानुमतीचा चेहरा पांढराफटक पडला. तिला वाटलं कीं राक्षसाचं पापाचं धन तिने आणल्यामुळें तिला हे दुखणें सुरुं झाले. राक्षसानें तर माणसांना मारुन किंवा लुटून हे धन एकत्र केलं असेल. ती पापाची कमाई तिच्या घरांत आली म्हणून तिची ही अवस्था झाली. मनांतल्या मनांत ती फारच खजील झाली. पैशाच्या लोभाने तिने हे पाप केलं होतं. तिने आपल्या नवऱ्याला दागिन्यांच्या आणि मोहरांच्या थैल्याबद्दल सांगितलं, आणि रडतरडत ती त्याची क्षमा मागूं लागली. ती नंतर म्हणाली, "राक्षसाच्या गुहेतलं पापाचं धन भरलेल्या त्या थैल्या गांवाबाहेरच्या अंधाऱ्या विहिरीत फेंकून द्या. जोपर्यंत ते धन आपल्या घरांत आहे, तोपर्यंत ते मला सुखाने जगूं देणार नाही."

त्या थैल्यांतलं ते सोनंनाणं व दागदागिने पाहून रघुनंदन स्तिमित झाला. तो भानुमतीला म्हणाला, "हे बघ, धन कधी पवित्र किंवा अपवित्र असत नाही. पैसा ही परमेश्वराने निर्माण केलेली या जगांतली एक शक्ती आहे. परंतु त्याचा उपयोग मात्र पवित्र किंवा अपवित्र होऊं शकतो. हे धन जर विहीरींत फेंकले तर त्याचा दुरुपयोग होईल, ते वांया जाईल. त्यापेक्षां आपण हे धन ग्रामाधिकाऱ्याकडे देऊं या म्हणजे त्याचा उपयोग साऱ्या गांवासाठी आणि समाजासाठीं होईल. जनतेच्या कल्याणासाठी हे धन वापरता येईल. याहून जास्त पवित्र उपयोग दुसरा कोणता असूं शकेल कां?"

भानुमतीला नवऱ्याची कल्पना पटली व ती म्हणाली, "तुमचा निर्णय लोककल्याणासाठीं आहे. लोकांचे भले त्यांत आपणही भले! तुम्ही किती चांगल्या, मनाचे आहात. पैशाचं भूत माझ्या मानगुटीवर बसलं होतं, म्हणून मला ही दुर्बुद्धि झाली. आता माझे डोळे उघडले आहेत. मला आता पुरतं समजलं आहे कीं कष्टाच्या संपत्तीमधें, मग ती कितीही कमी असली तरी जे सुख व संतोष आहे, ते सुख लोभीपणात आणि पापाच्या पैशांत नाही."

वैद्याने पत्नीला औषध देतादेता म्हटलं, "राक्षसरोगाचं औषध तुला एकदाच दिलं तरी तूं बरी होशील आणि उद्यां सकाळपासुन सगळीं कामं करायला लागशील बरं!"

सुवर्ण सिंहासन

(७)

(आजपर्यंत : एका बाजूला चंपकनरेश मरालभूपती कालिंदी व कुंदच्या राजांना बरोबर घेऊन कौंडिन्यवर आक्रमण करायला निघतो आहे, तर दुसऱ्या बाजूला कौंडिन्यचा राजपुत्र विजयदत्त याचा राज्याभिषेक होतो आहे. कालिंदीचा राजा माधवसेन याने ठरवलं कीं समरांगणांत गेल्यानंतर तो कौंडिन्यच्या बाजूने लढेल. पण मरालभूपतीला मांत्र त्याने हे अद्याप सांगितलेलं नाही. तिकडे विजयदत्त सुवर्णसिंहासनाच्या पहिल्या पायरीवर चढला, आता तो दुसऱ्या सालभंजिकेची गोष्ट ऐकतो आहे. त्या गोष्टींत सुवर्णगिरीचे राज्य शेजारच्या राजाने राजाची हत्या करुन हडप केले होते. - त्यानंतर)

एके काळीं सुवर्णगिरी राज्यांत कुशध्वज नांवाचा राजा राज्य करीत होता. तो मंत्र्यांशी विचार विनिमय करुन उत्तमप्रकारें राज्यकारभार चालवीत होता. त्याच्या राज्यांत प्रजाजन हरप्रकारे सुखी व संतुष्ट होते.

राजाला एक मुलगा होता - मलयध्वज. तो असामान्य बुद्धिमतेचा हुशार राजपुत्र होता. मोठेपणाची सारी लक्षणें त्याच्या बालवयांतच दिसून येत होती. म्हणून उत्तम शिक्षणासाठीं त्याला त्याकाळच्या सर्वश्रेष्ठ व प्रसिद्ध गुरु कृष्णचंद्र यांच्याकडे पाठवावे असा मंत्र्यांनी सल्ला दिला. राजाचेही मत तसेच होते. राजकुमाराला कृष्ण चंद्रांच्या आश्रमांत सोडण्यासाठीं राजा स्वतः गेला.

मलयध्वजाची कुशाग्र बुद्धिमत्ता आणि असाधारण प्रतिभा पाहून तो लवकरच गुरुजींचा आवडता झाला. एका कुशल व समर्थ राज्यकर्त्याचे सारे गुण त्याच्यात एकवटलेले होते. आपले शिक्षण पूर्ण करुन जेव्हां तो आपल्या राज्यांत परत जाण्याची तयारी करत होता. त्याचवेळेस त्याला अतिशय वाईट बातमी कळली. सुवर्णगिरीच्या शेजारचा राजा वज्रकीर्ती याने कपटाने आक्रमण केले, व रात्रीं महालांत घुसून राजा व राणीची झोपेंतच हत्या केली आणि राजवाड्याचा ताबा घेतला होता.

लक्ष्मी गायत्री

ह्या बातमीने राजकुमार मलयध्वज आणि त्याचे गुरु कृष्णचंद्र यांच्यावर वज्राघात झाला. त्याचे सांत्वन करताना गुरुजी म्हणाले, ''तुझ्यावर हे आकस्मिक आणि अवेळी झालेले संकट मी समजूं शकतो. पण जितक्या लवकर जमेल तसं तूं स्वतःला दुःखांतून सावरायला हवंस. यापुढें कोणते पाऊल आता उचलायचे, याचा विचार केला पाहिजे. तुझेदेखील प्राण संकटात आहेत. मला वाटतं तूं आणखी कांही दिवस इथेंच थांब.''

आपले दुःख आवरुन मलयध्वज म्हणाला, ''गुरुदेव, मला तर असं वाटतंय कीं ज्या वाघाने एकदां मनुष्याच रक्त चाखलंय, तो वाघ दुसऱ्या शिकारीच्या शोधांत असणारच. संकटाला भिऊन मी जर लपलो तर संकट तात्पुरते टळेल, पण भीती मात्र तशीच कायम राहील. त्याविरुद्ध जर आपणच वाघावर चालून गेलो, आणि त्याला कायमचं संपवलं तर आपण निर्घोर आणि निश्चिंत होऊं शकूं.

''याची दुसरी बाजू तितकीच प्रबळ आहे गुरुदेव. माझ्या मातापित्याची हत्या ते शयनकक्षांत झोंपलेले असताना झालेली आहे. याचा सरळ अर्थ होतो कीं आपल्याच राज्यांतल्या विश्वासघातकी व्यक्तींनी हा कट रचला असला पाहिजे. आज प्रजेची सहानुभूति आपल्या बाजूला आहे. पण जर कांही दिवस त्यांना माझ्याकडून कांहीच बातमी मिळाली नाही, तर त्यांना वाटेल कीं मी शत्रूंच्या षड्यंत्राचा बळी झालो आहे. जुन्या राजाला विसरुन ते नव्या परिस्थितीचा स्वीकार करतील. म्हणून मला इथून शक्य तितक्या तांतडीने माझ्या राज्यांत परत गेलंच पाहिजे. आणि तिथली राजकीय स्थिती समजून घेतली पाहिजे. अर्थात अगदी गुप्तपणेंच!''

त्याच्या बोलण्यावर विचार करुन गुरु कृष्णचंद्र म्हणाले, ''तुझी तीक्ष्ण दृष्टी, कुशाग्र बुद्धी, असाधारण जीवन, आणि तुझा आत्मविश्वास मी पूर्णपणें ओळखून आहे. तुला जे योग्य वाटेल ते तूं जरुर कर. माझे आशिर्वाद सदैव तुझ्या पाठीशी आहेत. विजयी भव!''

गुरुचा आशीर्वाद घेऊन मलयध्वज आपली चंद्रहास तलवार घेऊन, एका सामान्य माणसाच्या वेषांत निघाला. सुवर्णगिरीच्या सीमेवर भिल्लांचे एक छोटेसे स्वतंत्र राज्य होते. तिथला राजा सिंहगुप्त कुशध्वजाचा जवळचा मित्र होता. संध्याकाळ होताहोता मलयध्वज सिंहगुप्ताच्या राजधानींत पोंचला व सिंहगुप्तास भेटला.

मलयध्वजाला पाहून सिंहगुप्ताला फार आनंद झाला. तो म्हणाला, ''तूं आला आहेस ही फार चांगली गोष्ट घडली आहे. कुशध्वजाची हत्या

झाल्याची दुःखद बातमी समजल्यानंतर मी स्वतःच तुझ्याशी संपर्क साधण्यासाठीं प्रयत्न करीत होतो. माझे सैन्य तुझ्या मदतीसाठीं सज्ज आहे. युद्धांतदेखील मी तुझ्याबरोबर उभा राहीन. जोपर्यंत त्या दुष्ट वज्रकीर्तीला मारुन तुला तुझे सुवर्णगिरी राज्य परत मिळवून देत नाही, तोपर्यंत मी स्वस्थ बसणार नाही.''

''पण महाराज, शत्रूजवळ तर आता दोन्ही राज्यांचे सैन्य आहे. आपले मूठभर सैनिक त्यांच्याशी सामना कसे करुं शकतील? आपला स्नेह व मदत मला मिळाली आहे त्याबद्दल मी कृतज्ञ आहे. परंतु माझा विश्वास आहे कीं केवळ सैन्याच्या मदतीने विजय मिळवणें कठीण आहे. माझ्या पिताश्रींना ज्या कपटनीतीने मारले आहे, त्याच पद्धतीने त्यांना मारण्याची माझी इच्छा आहे. मला असंही खात्रीपूर्वक वाटतं कीं यांत आमच्या सैन्यांतला कुणीतरी वरिष्ठ अधिकारी सामील असला पाहिजे. याबद्दलची वस्तुस्थिती शोधून काढायला हवी. शिवाय विश्वासघात करणाऱ्यांना शिक्षा द्यायला हवी. हे सगळं गनिमी काव्यानेच शक्य आहे. म्हणून आपल्या सैन्याऐवजीं आपण मला आपल्या सैन्यांतला एक कुशल योद्धा, थोडं धन, कांही सोन्याची आभूषणें आणि कांही विषाने भरलेल्या सुया देण्याची व्यवस्था करावी.'' मलयध्वजाने आपली योजना सांगितली.

त्याचे चातुर्य व आत्मविश्वास पाहून सिंहगुप्त फारच प्रसन्न झाला व त्याला म्हणाला, ''तुझी योजना तर चांगलीच आहे, पण इतकंच पुरे होईल कां?''

''होय महाराज! जर दैवाने साथ दिली तर इतकंच पुरे आहे.'' मलयध्वज निर्धाराने म्हणाला.

''तर मग ठीक आहे. उद्यां सकाळपर्यंत या

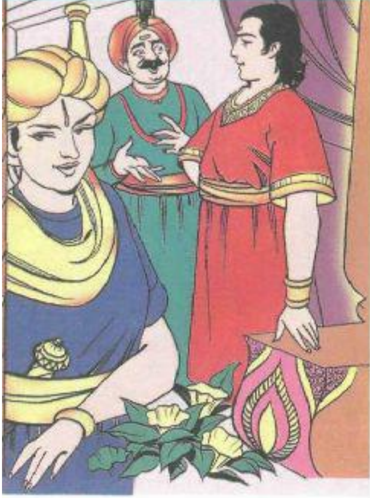

साऱ्या गोष्टींची व्यवस्था केली जाईल. आता भोजन करुन थोडीशी विश्रांति घ्यायला हवी तुला!'' सिंहगुप्त प्रेमळपणें म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीं सिंहगुप्ताने एका सुंदर व बलिष्ठ योद्धयास मलयध्वजाकडे आणले. सिंहगुप्त हंसून म्हणाला, ''या तरुणाचं म्हणणं आहे कीं औपचारिक परिचय करुन देण्याची कांही आवश्यकता नाही. त्याची शक्ती व सामर्थ्य तुला नंतर आपोआप कळेल; असा त्याचा दावा आहे.''

मलयध्वज मनांत समजला कीं सिंहगुप्त त्याची चांचणी घेत आहे. त्यानेही सिंहगुप्ताला हंसून प्रत्युत्तर केले, ''जर राजकुमारी शालिनीसारखी कुशाग्र बुद्धीची वीरांगना माझ्याबरोबर असेल तर विजय निश्चित आहे. माझी आकांक्षा सफल होईल असा मला विश्वास आहे.''

मलयध्वजाचे हे बोलणें ऐकून शालिनी लाजली

व तिची नजर लाजेने खाली झुकली.

सिंहगुप्ताने आश्चर्याने विचारले, "अरे मलयध्वज! तुला कसं कळलं कीं सैनिकाच्या वेषांत ही एक स्त्री आहे आणि तीदेखील माझी मुलगी शालिनी आहे म्हणून? तूं तर यापूर्वी शालिनीला कधी पाहिलंदेखील नव्हतंस! तुझ्या बुद्धीमत्तेची मी परीक्षा बघत होतो आणि त्यांत तूं खरोखरच चातुर्य दाखवलंस. आता मात्र माझी खात्री पटलीय कीं तुझा उद्देश्य साध्य करण्यांत तूं जरूर यश मिळवशील.

"मला ठाऊक होतं कीं युद्धविद्येंत अतिशय पारंगत असलेली आपली कन्या असतांना, माझ्या मदतीसाठी आपण इतर कुणाला पाठवलं नसतंत. म्हणून मला सहजगत्या राजकुमारीला ओळखता आलं." मलयध्वजाने उत्तर दिले.

पण सिंहगुप्ताचे कांही या उत्तराने फारसें

समाधान झाले नाही. खरं कारण कळावं असं वाटलं, तरी त्याने तो विषय पुढें वाढवला नाही. तरी त्याने मलयध्वजाला हव्या असलेल्या सगळ्या वस्तू त्याने देऊन त्यांना आशिर्वाद दिला व त्या दोघांचा निरोप घेतला.

मलयध्वज व शालिनी अश्वरोहणांत निपुण होते. सिंहगुप्ताचा आशिर्वाद घेऊन दोघांनीही आपापले घोडे पिटाळले. आणि घोडेही त्यांचा इशारा मिळताच वायुवेगाने दौडू लागले.

सूर्यास्त होण्यापूर्वी ते सुवर्णगिरीच्या राजधानीजवळच असलेल्या एका वनांत थांबले. तिथें त्यांनी थोडी विश्रांति घेतली. तेव्हां शालिनीने विचारले, "सकाळीं आपण मला ओळखूं शकलात त्याबद्दल जो खुलासा केलात, तो कांही पटण्याजोगा नव्हता. मी पुरुषवेषांत असतानादेखील तुम्ही मला कसं ओळखलंत? याचं खरंखुरं उत्तर द्याल कां?"

"कोणतीही स्त्री कुठल्याही वेषांत असली तरी सामान्य परिस्थितींत ती आपली कोमलता, लाजरेपणा आणि डोळ्यांचा चंचलपणा लपवूं शकत नाही. निराळ्या परिस्थितीत ती कदाचित या स्त्रीसुलभ गोष्टी लपवूं शकेलही. म्हणून मला आपल्याला ओळखणं फारसं कठीण नव्हतं." मलयध्वज हंसत उत्तरला.

दोघेही पुन्हां घोड्यांवर स्वार होऊन पुढें निघाले. जेव्हां ते राजधानीच्या सीमेवर पोंचले तोपर्यंत अंधार झालेला होता. नगरापासून जरा दूर असलेल्या एका घनदाट वृक्षाच्याजवळ ते थांबले. आपले घोडे त्यांनी त्या वृक्षाखाली बांधले. रात्रीचा पहिला प्रहर उलटेपर्यंत ते तिथेंच बसून राहिले. नगरांत येणारे व जाणारे नागरिक ते लांबून पाहात होते. नंतर ते चालत नगराकडे निघाले. नगरांतल्या सर्वसाधारण

नागरिकांची वस्ती असलेल्या लहान रस्त्यांवरून ते फिरूं लागले.

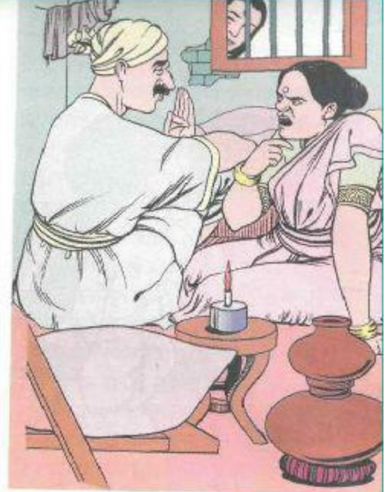
रात्रीचा दुसरा प्रहर झालेला होता. चोहीकडे नीरव शांतता होती. घराची दारे बंद करून लोक झोंपायच्या तयारीत होते. एका अंधाऱ्या गल्लींत मलयध्वज व शालिनी पाऊल न वाजवता अगदीं सावकाशपणें चालत होते.

वाटेंत एका घरांत जरा अंधुकसा उजेड आंतल्या बाजूला दिसत होता. ही दोघे त्या घराच्याजवळ गेली. खिडकींतून त्यांनी डोकावून पाहिले तर त्या घरांतली पतीपत्नी त्यांना बोलत असताना दिसली.

ती स्त्री विचारत होती कीं हे लोक युवराजाची पण हत्या करतील कां? पुरुषाने सांगितले, "हा वज्रकीर्ती राजा सत्तेच्या लोभाने वेडापिसा झालेला आहे. तो अन्यायी व पापी आहे. त्याला धर्मअधर्माची चाड नाही. छळकपट करून जशी त्याने आपल्या राजाराणीची हत्या केली, त्याचप्रमाणें राज्य मिळवण्यासाठीं तो युवराजाला मारायला मागेंपुढें पाहाणार नाही. युवराज गुरुजींच्या आश्रमांत आहेत हे फार चांगलं आहे. तरीसुद्धां शत्रू तिथें पोंचणार नाही असं थोडंच आहे?"

"हे परमेश्वरा! आमच्या युवराजांचा रक्षण कर रे बाबा!" ती स्त्री हात जोडून म्हणाली.

थोडा वेळ दोघेही गप्प बसलेली होती. नंतर तो पुरुष म्हणाला, "पण खरा गुन्हेगार तर दुष्ट सेनापती कंदर्प आहे. घरांतलाच चोर आणि वर शिरजोर! घरांतला शत्रू बाहेरच्या शत्रूपेक्षां जास्त धोकादायक असतो. आपल्या राज्याचा रक्षकच मुळीं भक्षक बनला आहे. असल्या दुष्टांना शिक्षा द्यायची म्हणजे त्यांचे तुकडेतुकडे करून गिधाडांना

खाऊं घालण्यापेक्षां जास्त क्रूर शिक्षा हवी."

ती स्त्री आश्चर्यचकित होऊन म्हणाली, "काय? आपला सेनापती कंदर्प हाच आपल्या राजाराणीचा खुनी आहे?"

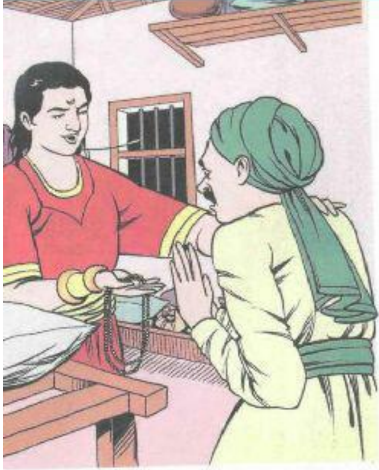
"अग हळू बोल जरा! कुणी ऐकलं तर आपलीदेखील तीच गत होईल. मध्यरात्र होऊन गेली आहे. झोंप आता." पुरुषाने तिला सुचवलं.

बराच वेळ आंतून कांही बोलण्याचा आवाज आला नाही. तेव्हां मलयध्वजाने हळूंच दारावर टकटक केले. तरीही कांही आवाज आला नाही. म्हणून मलयध्वजाने पुन्हां दार ठोठावले.

"कोण आहे?" त्या पुरुषाचा दबकत आवाज आला.

"मित्र" मलयध्वजानेही हलक्या आवाजांत उत्तर दिले.

थोड्या वेळानंतर दार उघडले. ते उघडताच

ती दोघे आंत शिरली व त्यांनी आंतून दार बंद केले. मध्यरात्रीं आपल्या घरांत हे दोन अनोळखी तरुण शिरलेले पाहून, घराचा मालक सुकेतू व त्याची पत्नी भांबावून गेले होते.

जेव्हां मलयध्वजाने आपला परिचय करुन दिला तेव्हां सुकेतूच्या आनंदाला पारावार राहिला नाही. स्वतः युवराज आपल्या घरांत आलेला पाहून त्याला धन्य झाल्यासारखे वाटले.

मलयध्वजाने सुकेतूला विश्वासांत घेतले आणि त्याच्याकडून आणखीही थोडीफार माहिती मिळवली. अत्याचारी राजा वज्रकीर्ती व हत्यारी कंदर्प यांचा नायनाट करण्यासाठी त्याने ठरवलेली योजना सुकेतूला सांगितली. सुकेतू युवराजाला सर्वप्रकारें मदत करण्यास तयार होता. तो म्हणाला, "आपण आमचे राजे आहात. जे कांही घडलं त्याबद्दल साऱ्या प्रजेला फार वाईट वाटत आहे. पण हे सगळं इतकं गुपचूप आणि अचानक घडलं कीं प्रजाजनांना त्याची जरादेखील कुणकुण लागलेली नव्हती. या हत्येमुळें प्रजा दुःखी तर आहेच पण रागावलेली देखील आहे. कंदर्पाच्या बाजूचे कांही थोडे लोक सोडल्यास बाकी सारे नागरिक आपल्या बाजूला आहेत. आपल्या आदेशानुसार आम्ही आपण सांगाल ते करायला तयार आहोत."

"आपल्याला उघडपणें कांहीच करायचं नाही. नाहीतर प्रजाजन आणि आम्ही दोघं त्यांत खलास होऊन जाऊं. म्हणून मी जसं सांगतो आहे तसंच पण अगदीं गुप्तपणें करत राहा. देवाच्या कृपेने सत्याचाच विजय होईल." मलयध्वजाने सुकेतूला सांगितलं.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं, राजकुमाराच्या सांगण्यावरुन, सुकेतूने वज्रकीर्तीच्या शयनागारावरचा पहारेकरी गुरु याला आपल्या घरीं बोलावून आणले. मलयध्वजाने त्याला आपली ओळख सांगितली, व त्याच्याकडून मदत मागितली. हे ऐकून गुरु घाबरुन गेला. तेव्हां मलयध्वजने आपल्या अंगरख्याच्या खिशांतून एक किंमती हार काढला व त्याला तो हार दाखवून म्हटले, "तुझ्या कामाबद्दल हे इनाम आहे. काम झाल्यानंतर याच्या दसपट इनाम मिळेल. घाबरुं नकोस.तूं सत्य व न्यायाची मदत करतो आहेस, पापाची नाही. या धर्माच्या कामांत जे पुण्य तुला मिळेल, ते तर निराळेच आहे."

गुरुने हार घ्यायचे नाकारत म्हटले, "आपण आमचे खरे राजे आहात. आपल्याला मदत करणें हा माझा धर्म आहे. तेव्हां त्याच्यासाठी इनामाची आवश्यकता नाही. आपण पुन्हां गादीवर यावं हीच आमची इच्छा आहे. आपण आज रात्रींच्या दुसऱ्या

प्रहरानंतर येण्याचं ठरवावं." असं सांगून गुरुने राजकुमाराच्या पायाला हात लावून प्रणाम केला.

वज्रकीर्तीचा पहारेकरी गेल्यानंतर, मलय-ध्वजाने सुकेतूकडून कंदर्पाच्या शयनागाराच्या पहारेकऱ्यास बोलावून घेतले. युवराजाची ओळख होताच त्या पहारेकऱ्याचा, वीरचा, चेहरा गोरामोरा झाला, व घाबरुन तो थरथर कांपू लागला. नंतर युवराजाशी बोलल्यानंतर तो सांवरला व त्याने आनंदाने युवराजाला हर प्रकारें मदत करण्याचे वचन दिले.

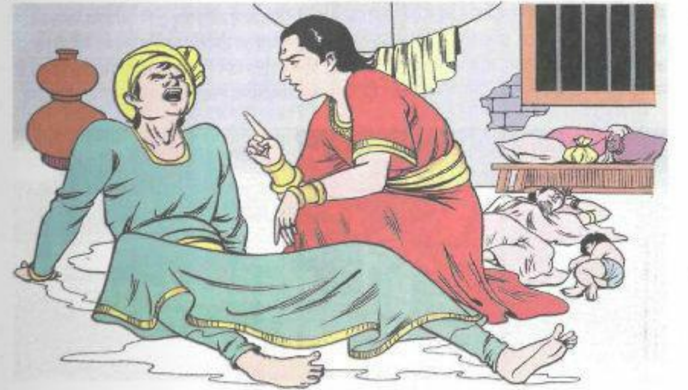
मलयध्वजाने चटकन आपल्या कपड्यांतून एक सुई काढून वीरच्या हाताला टोंचली. तो वेदनेने कळवळला व जोरांत ओरडूं लागला. मलयध्वजने त्याच्या तोंडावर पट्टी बांधली, व शालिनीने सुकेतूच्या मदतीने त्याचे हातपायदेखील बांधले.

नंतर मलयध्वजने सुकेतूला पाठवून त्याच्या पत्नी व मुलाला बोलावले. त्यांना गुंगी आणणारी सुई टोंचली, त्यामुळें ते बेशुद्ध झाले. वीरजवळ येऊन मलयध्वज म्हणाला, "तुझ्या मनांतली कपटी भावना मी ओळखली नि तुझ्या शरीरांत विंचवाचे विष टोंचले. तुझी पत्नी आणि मुलगा बेहोष आहेत. जर तूं मला मदत केलीस तर तुझा परिवार आणि तूं सुरक्षित राहाल. पण जर मला मदत केली नाहीस तर तुमच्यापैकीं कोणीही जिवंत राहाणार नाही.

मलयध्वजचे बोलणें ऐकून वीर सुन्न झाला. पत्नी आणि मुलाचे प्राण संकटात आहेत हे पाहून त्याने हात जोडून खुणेने सांगितले कीं आपण जसे सांगाल तसें मी करीन.

जेव्हां मलयध्वजला पूर्ण खात्री वाटली कीं हा आता विश्वासघात करणार नाही, तेव्हां त्याने त्याला एक औषध पाजले, व म्हटले, "या औषधाने तुझ्या अंगातील विष उतरेल. जसे मी सांगतो आहे तसं आज रात्रींच तुला हे काम करावे लागेल. उद्यां सकाळीं तुझी पत्नी व मुलगा तुला इथेंच भेटतील. तूं जराही कपटीपणें वागलास तर ती तुला इथें मृतावस्थेंत सांपडतील."

(क्रमशः)

भारत-गाथा

एका महान् संस्कृतीचा शोध
युगायुगांचा गौरवशाली इतिहास

सभ्यता बरोबर एक बृहत् अरण्य

''भारतांतल्या गांवांच्या जुन्या नांवांची जी यादी तुम्ही दिलीत ती फारच मनोरंजक होती. ही नांवे जुन्या काळांतल्या अनेक आश्चर्यजनक लोकांची आठवण पुन्हां उजळतात.'' प्रो. देवनाथ व संदीपबरोबर नदीकिनाऱ्यावर फिरताना चमेली उद्गारली.

''ही नांवे केवळ थोर व्यक्तीच नाही तर त्यांच्या श्रेष्ठ कार्याबद्दलही आपल्याला माहिती देतात. होय कीं नाही, आजोबा?'' संदीपने विचारले.

सिमेंटच्या एका बाकावर बसून प्रोफेसर नदीच्या पलीकडे खूप दूरवर असलेल्या डोंगराच्या व झाडांच्या धूसर रेषेमागे अस्तास जाणाऱ्या सूर्याकडे ते एकटक पाहात होते.

''ठीक आहे मुलांनो! पण आपला भूतकाल इतका मोठा आणि गुंतागुंतीचा आहे कीं स्थानांचे नांव दरवेळेला श्रेष्ठ व्यक्ती व त्यांचे महान कार्य यांचेच स्मरण देते असं नाही. भूतपूर्वकालांतल्या स्त्रीपुरुषांची मनोवृत्ती समजावून घेणे बऱ्याच वेळां अवघड काम असते. मला एवढं ठाऊक आहे की कांही स्थानांची नांवे अशा व्यक्तींवरुन ठेवली गेली जे शूर नव्हते किंवा कुलीन नव्हते. पण त्यांच्याबाबतीत कांही असामान्य घटना घडत गेल्या. तेव्हां ऋषींना वाटलं की जर त्यांची नांवे त्या जागांना दिली गेली नाहीत तर भविष्य कालांत लोक त्या घटना विसरतील.'' आजोबा म्हणाले.

''पण त्या गोष्टी विसरल्या गेल्या कां? आणि असल्या अयोग्य घटनांसाठी दुर्जनांच्या नांवाला अमरत्व कशासाठी यायला हवे?'' संदीपने विचारले.

''होय बाळ. अशा प्रसंगी घटना इतकी महत्त्वाची होते कीं विसरायचे म्हटले तरी ती विसरली जात नाही. अयोग्य व्यक्तीची आठवण त्याबरोबर जोडलेली असते. जसं कृष्णाची आठवण ठेवायची तर कंसाचीही आठवण येते. कारण गोष्ट दोघांच्याशी जोडलेली आहे. तरं पाहिलं तर वाईट व्यक्तींना त्या मथितार्थातून वेगळे करता येत नाही. कारण आपली कहाणी त्यांच्यामुळेंच तर निर्माण झालेली असते.'' आजोबांनी आपला विचार मांडला.

''उदाहरण सांगा पाहूं....!'' आपल्या भावाकडे हंसून पाहात पण आजोबांपासून तोंड लपवत चमेली म्हणाली. तिच्या सुहास्याने ती जणूं आपल्या भावाला सांगत होती कीं आजोबांना एखादी गोष्ट सांगण्याचा आग्रह कर.

''उदाहरणार्थ दंडकारण्य ! या जागेचे नांव एका तरुण राजामुळें अमर झाले. पण हा राजा कोणत्याही सन्मानास लायक नव्हता असं म्हणायला हवं!''

''दंडकारण्य? आजोबा, रामायणांतल्या गोष्टीमध्यें हे नांव मी वाचलेलं आहे. हे जंगलाला दिलेले काल्पनिक नांव असेल, होय ना?'' चमेलीने चौकसपणें विचारले.

''तुला असं कां वाटलं कीं हे काल्पनिक नांव आहे म्हणून? हे अरण्य तर जगांतल्या साऱ्या अरण्यांचा मानबिंदू आहे. फार प्राचीन म्हणून नव्हे, पण हे असे अरण्य होते कीं तेथे एका महान संस्कृतिचा विकास झाला. दंडकारण्यासारखे जगांत दुसरे अरण्य नाही.''

''पण ही तर पुराणकाळांतली कथा आहे. तुमच्या म्हणण्याप्रमाणें हे अरण्य आता देखील अस्तित्वांत आहे कां?'' चमेलीने जास्त उत्सुकतेने विचारले.

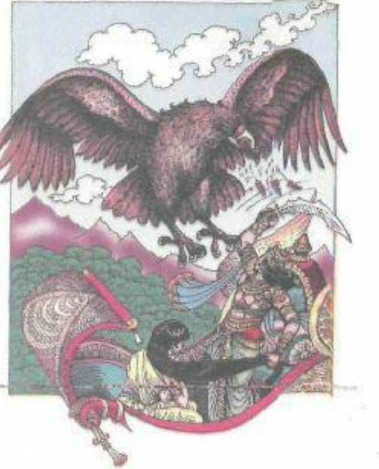
''आपल्या भारतदेशांत, जिथें दरवर्षी २५३५० हेक्टेअर जंगले नष्ट केली जात आहेत, तिथें हा प्रश्न विचारणें म्हणजे आश्चर्य आहे. आपली जंगले अत्यंत घिसाडघाईने उजाड होत आहेत. चमेलीबाळा, खरंच दंडकारण्यांत रामायणांतल्या अनेक महत्वाच्या घटना घडल्या. याच वनांत विधवा राक्षसी शूर्पणखा हिने रामाशी विवाह करण्याची इच्छा दर्शवली, आणि लक्ष्मणाने तिचे नाक कापले होते. ऋषीमुनींच्या यज्ञांत विघ्न आणणाऱ्या अनेक राक्षसांशी रामाने युद्ध केले. याच वनांत रावणाने सीतेचे हरण केले. इथल्या वृक्षराजींतच रावणाशी युद्ध करताकरता पक्षीराज जटायु स्वर्गवासी झाला. इत्यादि, इत्यादि। पण हे प्रचंड मोठे अरण्य जरा रोडावले असले तरीसुद्धां, ओरीसा, आंध्रप्रदेश व मध्य प्रदेशाच्या कांही भागांत हे घनदाट अरण्य अजूनही पसरलेले आहे.''

''आजोबा, या अरण्याच्या नांवाबद्दलची कहाणी तुम्ही सांगणार होतात ना, ती सांगा ना!'' संदीप अधीर झाला होता.

देवनाथांनी गोष्ट सुरुं केली.

''फार प्राचीन काळांतली गोष्ट आहे ही. या मोठ्या प्रदेशावर दंडकवंशाचे राजे राज्य करीत असत. त्या वंशातला एक राजा होता दंडक. तो एक ख्यालीखुशालींत रमणारा, आनंदी व विलासी तरुण होता.

एके दिवशी घोड्यावर स्वार होऊन तो अरण्यांतून

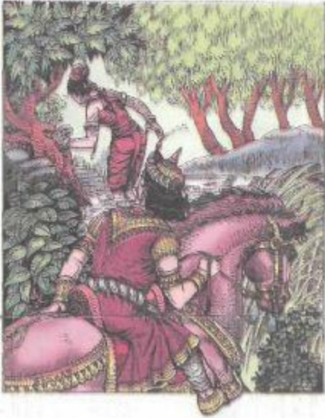

जात होता. वाटेंत तो एका सरोवराजवळ थांबला. पाण्यांतून एक सुंदर स्त्री बाहेर कांठावर येतांना त्याने पाहिली. ती एखादी परी तर नव्हती ना? दंडकराजाने विचार केला. माणसांमधें असं अनुपम सौंदर्य असूं शकतं यावर त्याचा विश्वास बसेना.

विश्वावसु

ती तरुणी घोडेस्वाराला पाहून किंचित हंसली व दुसऱ्या दिशेला वळून जायला निघाली. परंतु, दंडक घोड्यावरुन झटकन उतरला आणि तिच्याजवळ जाऊन उभा राहिला. ती बावरली आणि लाजून तिने मान खाली घातली.

"तुझा मार्ग चुकला आहे कां? कीं तुला कांही मदत हवी आहे?" तिने लाजत प्रश्न केले.

"जिथें मी जायला निघतो, तो माझा मार्ग बनतो. कारण ह्या साऱ्या प्रदेशाचा मी राजा आहे. तुझ्या दुसऱ्या प्रश्नाचं उत्तर द्यायचं तर होय, मला तुझ्याकडून मदत जरुर हवी आहे. मला तुझ्याशी विवाह करायचा आहे." दंडक म्हणाला.

ती तरुणी स्तंभित झाली. पण लगेच स्वतःला सावरत ती म्हणाली, "हे बघ तरुणा, तूं स्वतःला इथला राजा म्हणवतोस, पण माझा त्यावर विश्वास नाही. एका राजाला तरी निदान हे माहीत असायला हवं कीं कोणताही पुरुष एका स्त्रीशी दोन प्रकारच्या परिस्थितींत विवाह करुं शकतो. त्या स्त्रीची त्या विवाहाला संमती असायला हवी, किंवा तिची इच्छा असावी. आणि त्या स्त्रीच्या मातापित्यांनी विवाहाचा प्रस्ताव स्वीकारायला हवा. तुझ्याशी विवाह करण्याची माझी इच्छा नाही, आणि तूं त्यासंबंधी माझ्या मातापित्यांची अनुमतीही घेतलेली नाहीस."

हे ऐकून राजा असभ्यपणें हंसला व म्हणाला, "हे अहंमन्य मुली, कोणताही बाप मला, एका राजाला जांवई म्हणून स्वीकारण्यांत स्वतःला भाग्यवान समजेल. रीतीरिवाज मी मानत नाही. ये, माझ्याबरोबर चल. माझ्या मंत्र्यांच्याबरोबर गाड्या भरभरुन भेटवस्तू तुझ्या वडिलांकडे पाठवूं आणि त्यांना खूष करुन टाकूं." असं उन्मत्तपणें बोलताबोलता त्याने तिचा हात पकडण्याचा प्रयत्न केला.

ती स्त्री दुसरीतिसरी कोणी नसून शुक्राचार्यांची कन्या अरजा होती. जवळच मुनींचा आश्रम होता. तिथल्या सरोवरांत स्नान करुन ती परत येत होती.

"छी छी, अरे आडदांड तरुणा, तुझा धिक्कार असो" ती किंचाळून म्हणाली, "माझे पिताश्री एक ऋषी आहेत आणि तुझा सारा खजिना आणि राजवैभवदेखील त्यांना संतुष्ट करुं शकणार नाही. व्यक्तीच्या चारित्र्याखेरीज बाकि सारं कांही त्यांच्या लेखी तुच्छ आहे."

तिने दंडकाच्या हातांतून आपला हात सोडवून घेतला. तरी दंडक पुन्हां तिला पकडण्याचा प्रयत्न करुं लागला. या मानवी जनावरापासून आपली सुटका करुन घेण्यासाठीं तिला फार झटापट करावी लागली. त्यांत तिला बरेच खरचटले व जखमेंतून रक्त येऊं लागले.

"नीच, दुष्टा, निघून जा इथून. तुझ्या या गुन्ह्याची शिक्षा तुला लौकरच मिळेल." ती रडतरडत तिथल्या गर्द झाडींत शिरली व दिसेनाशी झाली. त्या अरण्यातले सर्व लहानमोठे मार्ग तिला ठाऊक होते. तिचा पाठलाग करण्याचा खूप प्रयत्न दंडकाने केला पण त्याला ती सांपडली नाही.

जवळच एका नदीच्या कांठावर शुक्राचार्यांचा आश्रम होता. त्यांचे ध्यान संपल्यानंतर जेव्हां त्यांनी डोळे उघडले, तेव्हां रडत, मुसमुसत असलेली, व घाबरलेली अरजा त्यांनी दिसली.

"काय झालं, बाळे?" मुनिवर्यांनी विचारलं.

त्यावर ती ओक्साबोक्शीं रडायला लागली. ती इतकी भेदरलेली होती कीं बराच वेळ तिच्या तोंडून एकही शब्द फुटेना. तिला कधी वाटलंदेखील नव्हतं कीं जंगली, हिंस्र जनावरांपेक्षां माणूस हा जास्त धोकादायक जनावर आहे म्हणून ! आणि माणसाला असल्या परिस्थितीशी सामना द्यावा लागतो हेही तिला नवीन होतं. पित्याचा सांत्वनपर आवाज ऐकल्यावर तिने त्यांना ही दुःखद घटना सांगितली.

मुनीवर्यांनी ध्यान लावले. त्यांना अंतर्ज्ञानाने कळले कीं हा आचरट दुराचारी माणूस राजा दंडक स्वतःच होता. त्यांना हे देखील कळलं कीं त्याच्या साऱ्या राज्यांत असल्या प्रकारचे अत्याचार वरचेवर होत आहेत.

त्यांनी एक यज्ञ करायचे ठरवले आणि सर्व दैवी शक्तींना त्याच्या राज्याचा सर्वनाश करावा म्हणून आवाहन केले. त्यांनी शाप दिला. "पवित्र आत्मे आणि निर्दोष पशू यांच्याखेरीज पापी दंडकराजाचे सारे राज्य जळून खाक होऊं दे."

थोड्याच वेळांत राजमहालाबरोबर अरण्याच्या चारी दिशांची नगरें आणि गांवें अग्नीच्या अनंत ज्वाळांनी वेढली जाऊं लागली. ही आग अनेक दिवस व रात्रीं टिकली होती. या विनाशलीलेंत दंडकराजा व त्याचे सारे राज्य जळून खाक झाले. फक्त कांही निर्दोष स्त्रीपुरुष व मुकी जनावरें त्यांतून वांचली व ते आसऱ्यासाठीं दुसरीकडे गेले.

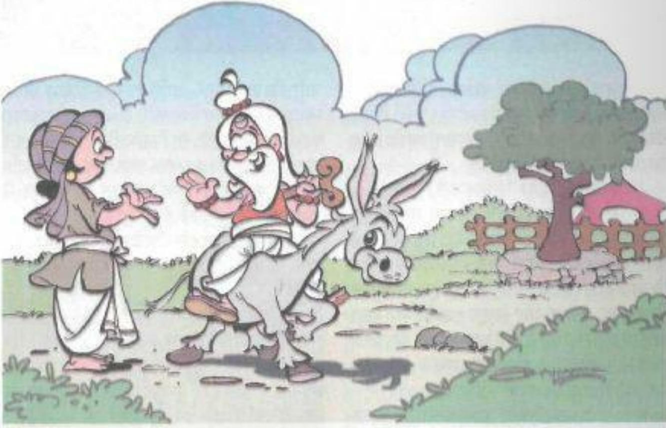
शेंकडों कोसांवर सगळीकडे राखच राख पसरलेली होती. खरोखर, हा अग्निप्रलय फारच भयंकर असला पाहिजे!

हळूंहळूं कालक्रमानुसार हे दृश्य पालटले. पावसाळी वाऱ्यांबरोबर इतर अरण्यांतून आलेल्या बिया त्या मरुस्थळावर अंकुरित होऊं लागल्या. शेंकडों वर्षांनंतर हे सारे क्षेत्र पुन्हां जंगलमय झाले. शतकें उलटली आणि मंदगतीने हे वन तपस्वी व ऋषीमुनी यांचे शरण-स्थळ बनले. इतकेंच नव्हे, तर राक्षस आणि पिशाच्चांचा अड्डादेखील तिथें तयार झाला.

ज्या ऋषी व मुनींना या अरण्याची कथा माहीत होती, त्यांनी त्या अभागी राजाच्या व त्याच्या वंशाच्या नांवावरुन याला दंडकवन किंवा दंडकारण्य असे नांव दिले. कारण हे नांव पडण्यास तोच जबाबदार होता.

"किती अद्‌भुत आहे हे सारं, नाही?" चमेली व संदीपने आपले आश्चर्य प्रगट केले.

खुळचट गाढव

एक गुरुजी आपल्या घरंदाज शिष्यांच्या घरीं शिकवणीला बहुतेक वेळां चालत जात असत. आता त्यांचं वय झालं होतं, आणि ते लौकर थकून जात असत. पण त्यांनी कधी त्याबद्दल कुरकूर केली नाही.

एक दिवस त्यांच्या एका शिष्याने त्यांना एक छानसं गाढव आणून दिलं, आणि सांगितलं, "गुरुजी, आपण गांवोगांव फिरण्यासाठीं याचा स्वीकार करावा ही विनंती. रेती आणि चिखल तुडवत आपल्याला पायीं हिंडताना पाहून आम्हाला सर्वांना फार वाईट वाटत असे. हे अगदीं तगडं जनावर आहे आणि आपल्याला फार उपयोगी पडेल."

गुरुजींना पायीं हिंडण्याची विशेष काळजी नव्हती. पण इतक्या प्रेमाने दिलेली भेट नाकारायचे त्यांच्या जिवावर आले. म्हणून त्यांनी गाढवाची भेट स्वीकारली.

दुसऱ्या दिवशीं गुरुजींना गांवच्या जमीन-दाराकडे जायचं होतं. ते गाढवावर बसले आणि त्यांचे शिष्यगण त्यांच्या मागोमाग निघाले. जमीनदाराच्या वाड्यासमोर अनेक स्त्रिया व पुरुष गुरुजींच्या स्वागतासाठीं उभे होते. गाढवावरुन उतरण्यापूर्वी गुरुजींना हार घालण्यांत आला. त्यांच्यावर उधळलेल्या कांही फुलांपैकी थोडी फुलें गाढवावर पडली. त्यांबद्दल गाढवाला निश्चितच गर्व झाला असला पाहिजे.

गुरुजींना शिष्यगण वाड्यांत घेऊन गेले आणि गाढवाला जमीनदाराच्या गाढवशाळेंत बांधण्यांत आलं.

तिथली जमीनदाराची गाढवें या गाढवाला म्हणाली, "आपण महान आहात. आपल्या जातींतल्या एकाला इतकी प्रतिष्ठा मिळाली आहे हे पाहून आम्हाला फार अभिमान वाटतो आहे."

गुरुजींच्या गाढवाने अगदीं छानदार मंदस्मित केलें. त्यालाही आपण कुणीतरी श्रेष्ठ आहोत असंच वाटायला लागलं. तास दोनतासानंतर गुरुजी वाड्यातून बाहेर निघाले. तोपर्यंत नोकरांनी त्यांच्या गाढवाला भरपूर खाऊंपिऊं घातलं होतं. गुरुजी आपल्या आश्रमांत परत आले.

जेव्हां गुरुजी गाढवावर बसून शिष्यांच्या घरीं जात, तेव्हां गुरुजी गाढवावरुन खालीं उतरण्यापूर्वीच शिष्यगण त्यांना साष्टांग नमस्कार करीत. गाढवाला वाटायला लागलं की सारेजण त्यालाच हा मानसन्मान देत आहेत.

एकदां जमीनदाराच्या घरांत कांही धार्मिक समारंभ होता. त्यासाठीं गुरुजी ओळीने तीन दिवस रोज वाड्यावर जात होते. ते घर गाढवाला सर्वांत जास्त पसंत होते. तो वाड्यायावर जायला नेहमी उत्सुक असे. तिथें गाढवाचा पाहुणचार व्यवस्थित होई. दुसऱ्या घरांतून त्याचं असं कौतुक होत नसे याचं त्याला फार वाईट वाटे, व तो नाराज असायचा.

तो समारंभ संपल्यानंतर गुरुजी आठवडाभर आश्रमाच्या बाहेर कुठें गेले नाहीत. नंतर एका शिष्याच्या निमंत्रणानुसार त्याच्या घरीं जाण्यासाठी ते तयार झाले. तबेल्यांतून निघताना गाढव फारच आनंदात होते. गुरुजी गाढवावर बसले आणि शिष्याच्याबरोबर त्यांच्या जाण्याच्या ठिकाणीं जाऊं लागले. कांही अंतरावर एक चौक होता. त्यांतला एक रस्ता जमीनदाराच्या घराकडे जात होता.

ज्या शिष्याच्या घरीं गुरुजींना जायचे होते, त्या शिष्याच्या घराकडे दुसरा रस्ता जात होता. शिष्याने जसे गुरुजींना आपल्या घराच्या दिशेने यायला सांगितले, तसें गाढव थांबले आणि पुढें जाईचना. कारण गाढवाला जमीनदाराच्या घराकडे जायची फार इच्छा होती.

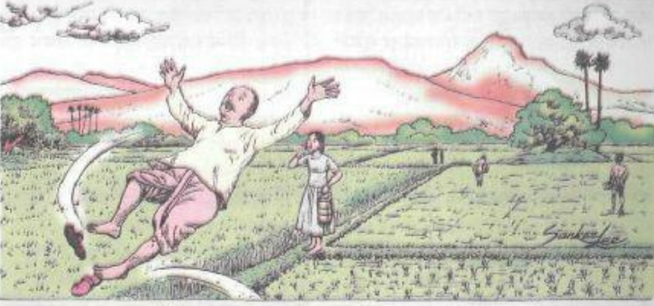
त्या शिष्यांनी गाढवाला आपल्या घराकडे जाणाऱ्या रस्त्यावर आणण्याचा खूप निकराचा प्रयत्न केला. तेव्हां गाढवाला राग आला. त्याने गुरुजींना खाली पाडले आणि जमीनदाराच्या घराकडे ते धांवत सुटले.

जमीनदाराचे घर जवळच होते. गाढव मोठ्या आनंदात दरवाज्यांतून धांवत आले व पायऱ्यांपर्यंत पोंचले. आंतल्या चौकांत ते घुसणार तेवढ्यांत नोकरांनी त्याला काठ्या घेऊन मारावयास सुरुवात केली, आणि त्याला बाहेर पळवून लावले.

लंगडत लंगडत ते पुन्हां आपल्या गल्लींत परतले, आणि बडबडायला लागले, "मला वाटतं, त्यांनी मला ओळखलंच नाही बहुतेक!"

मनोज दास

हंसण्याची मोकळीक

बाबूशेट दररोज सकाळीं आपल्या शेताची निगराणी करायला घरुन शेतावर जाई व दिवसभर तिथेंच राही. त्याचं जेवण व पाणी त्यांच्या नोकराची लहान मुलगी शांता घरांतून घेऊन शेतावर जाई. त्यांचे जेवणखाण आटोपले कीं ती शेतावरची बारीकसारीक कामें करीत बसे.

बाबूशेट म्हातारा होता व गलेलठ्ठ होता. म्हणून प्रत्येक कामासाठी त्याला कुणी ना कुणी मदतीला लागत असे. शांता त्याला शेतावर जेवण वाढी, पाणी वगैरे देई आणि त्याची किरकोल कामें ती अगदी शांतपणें करीत असे. म्हणून बाबूशेटही तिच्याशी खूप प्रेमाने वागायचा.

एक दिवस जेवण झाल्यानंतर बाबूशेट शेताच्या बांधावरुन चालत देखरेख करत होता. पाय घसरुन तो बाजूच्या चिखलांत धपकन पडला. सारे शरीर चिखलाने लडबडले. हातावर जोर देऊन उठण्याचा त्याने प्रयत्न केला. पण व्यर्थ! तो इतका तुंदिलतनू होता कीं त्याला उठता येणें कांही शक्य नव्हते. शांताने आधार देऊन पाहिले, पण तिला त्याला उठवता येईना. तेव्हां बाबूशेटने कण्हत सांगितले." बघ, आजूबाजूच्या शेतांमधे कुणी असतील तर त्यांना बोलावं जा!"

जवळच्या शेतांतला भूषण झाडांना विहीरीचे पाणी देत होता. शांता जेव्हां त्याला बोलवायला गेली, तेव्हां त्याने मदतीला यायला साफ नकार दिला व म्हणाला, "बरं झालं. मला कालच त्याने शिव्या दिल्या होत्या, नाही कां! त्या पाप्याला बरी शिक्षा केली आहे देवाने!"

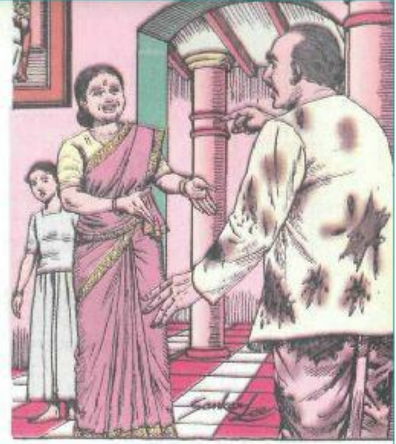
बिचारी शांता रडवेली होऊन परत येत होती. वाटेंत तिला पामर नांवाचा एक मजूर भेटला. शांताची गोष्ट ऐकल्यावर त्यानेही बाबूशेटला उठवायचे नाकारले. तो म्हणाला, "त्या जाड्याला तसाच जमिनीवर पडलेला राहूं दे. गरीबांच्या दुःखाची त्याला कधीही जाणीव नसते. जमिनीवर मातीत झोपणं कसं असतं ते जरा तरी कळूं दे त्याला!

शांताला काय करावे ते समजेना. थोड्याशा अंतरावरुन नागनाथ आणि सोमनाथ हे दोन शेतकरी आपापल्या शेतांकडे जात होते. शांता धावतधावत त्यांच्याजवळ गेली आणि बाबूशेटला उठवावे म्हणून तिने त्यांना विनंती केली. बाबूशेट अडचणींत सांपडलाय हे पाहून सोमनाथाला फारच हंसूं आले. तो तिला म्हणाला, "बाबूशेटसारख्या ढोल्या मारुतीला चिखलांत पडलेल पाहाताना तुला मोठी मजा वाटली असेल ना? तूं नशीबवान आहेस ग पोरी. आमचं कुठलं आलंय एवढं भाग्य?"

परंतु नागनाथाला बाबूशेटची दया आली. दुसऱ्याला वेदना होत असताना हंसणें अगदी चुकीचे आहे असे म्हणून त्याने सोमनाथला दटावले आणि बाबूशेटच्या मदतीसाठी तो तावडतोब निघाला.

बाबूशेट अजूनही ओल्या मातीच्या राडांत कण्हत पडलेला होता. नागनाथाने त्याला हात देऊन उठण्यास मदत केली व म्हणाला, "आपलं आता वय झालं आहे. एकट्याने असं शेतावर येणं ठीक नाही. आजकाल कुणी कुणाला मदत करीत नाहीत, उलट लोक दुसऱ्यांच्या अडचणी पाहून हंसतात. त्यांची टर उडवतात. ही पोरगी शांता इतकी रडवेली झाली होती कीं तिला पाहिल्यावर मला लगेच कळून चुकलं कीं तुम्हाला खूपच त्रास होत असला पाहिजे!"

बाबूशेटने शांताकडे पाहिले. ती खरीच खुप उदास आणि केविलवाणी दिसत होती. जसं कांही तिचं छत्रच हरवलं असावं अशी ती बापुडवाणी दिसत होती. "अग, घाबरुं नकोस इतकी. मला कांही एक झालेलं नाही बरं शांता!" तिला धीर देत बाबूशेट म्हणाला. नागनाथने आपल्या बैलगाडींतून बाबूशेट आणि शांता यांना घरीं पोचवलं.

बाबूशेटचं चिखलाने बरबंटलेलं शरीर आणि चेहरा पाहून त्याची बायको प्रथम घाबरुन म्हणाली, "अगबाई, काय ही दशा झालीय तुमची? काय झालं हो तुम्हाला?" आणि नंतर मात्र तिला हंसूं आवरेना. ती हंसायला लागली.

"माझा पाय घसरला आणि शेताच्या बांधावरुन मी चिखलांत पडलो. माझी अगदी कठीण अवस्था झाली होती. ती पाहून ही बिचारी दहा वर्षांची पोर कळवळून गेली आहे आणि तूं मात्र हंसतेस कशी?"

हे ऐकून शांता जास्तच कासावीस झाली. ती पळतपळत मागच्या अंगणात गेली. तिथें बाबूशेटची सून काम करत होती. तिला शांताने विचारलं, "वहिनी, मी जरा शेजारच्या सुभद्राकडे जाऊन येऊं कां?"

सुभद्रा ही शांताच्या वयाचीच मुलगी होती. शेजारच्या घरांत ती काम करत असे.

बाबूशेटच्या सुनेने चमकून शांताला विचारलं, "तुझं काय काम आहे ग तिच्याजवळ?"

"काम नाही कांही. पण मालक शेतांत पडले ना, ते मला तिला सांगायचंय."

"मग त्यांत घाई कसली एवढी? इथलं काम संपव आणि जा नंतर. चल, सारी कामं तशीच करायची राहिलीत अजून, ती अगोदर पुरी कर." सूनबाईनी फर्मावलं.

बिचारी शांता खट्टू होऊन कामाला लागली. जेव्हां ढीगभर भांडी घासली, कपडे धुऊन टाकले, तेव्हां बाबूशेटच्या बायकोने सांडगे उन्हांत वाळत टाकले होते, त्यावर लक्ष ठेवायला सांगितलं. कावळे आले तर काठीने हांकलायचे हे काम तिला दिले.

आपलं मन मारुन बिचारी अंगणात बसून सांडग्यांवर राखण करीत बसली.

तेंवढ्यांत तिथें तिचा पिता, भीमा कांही कामानिमित्त आला. वडिलांना पाहून शांता आनंदून गेली आणि म्हणाली, "बाबा, मी आत्ता सुभद्राला भेटून लगेचच येते हं."

भीमाला वाटलं कीं या दोघींजणी मालक शेतांत पडले त्याबद्दलच बोलणार असतील. तरी पण त्यांच्या गप्पा ऐकण्याची त्याला उत्सुकता होती. म्हणून तो हळूंच तिच्या पाठोपाठ गेला आणि त्या दोघींची बातचीत ऐकूं लागला.

सुभद्रा आपल्या मालकाच्या घराच्या मागील दारी गाईंना वैरण घालत होती. शांता तिथें उड्या मारत, खिदळत पोंचली, तेव्हां सुभद्रेने हातातले काम तसेच टाकले व शांताजवळ येऊन ती म्हणाली, "काय ग, काय झालंय तरी काय?"

"आधी तूं सांग, मग मी तुला एक छान गंमत सांगीन."

सुभद्रा म्हणाली, "मला कांहीच सांगायचं नाही, पण तुझी गंमत सांग बघू लौकर!"

"तुला ठाऊक आहे कां सुभद्रा, आज काय झालं ते? आज मालक शेतात तोंडावर पडून आपटले. हात, पाय, कपडे, तोंड सगळं चिखलाने लडबडलं होतं ग बाई. त्यांचा तो चेहरा पाहून मला तर इतकं हंसायला यायला लागलं. इतकं हंसायला....." शांताला आपलं हंसूं आवरेना.

सुभद्राही खळखळून हंसायला लागली आणि म्हणाली, "पण ते पडले तरी कसे?"

"हे असे ..." आणि तिने बाबूझोटसारखे जमिनीवर पडून दाखवले. दोघीही पुन्हां खिदळायला लागल्या.

"पण अशा वेळेला हंसणं बरं नाही ना, म्हणून मी माझं हंसूं आवरलं. जितकं मी हंसणं आवरलं, तितकं मला जास्त वाईट वाटायला लागलं. ज्याने ज्याने म्हणून मालक पडल्याची बातमी ऐकली, त्या प्रत्येकजणाने कांही ना कांही बोलून मालकांची टिंगल केली. पण आपल्याला कुठे कांही बोलायची किंवा हंसायची मोकळीक आहे?" शांता उदास स्वरांत म्हणाली, "म्हणून मला तुझ्याकडे येऊन पोटभर हंसायचं होतं. पण मला कुणी येऊंच दिलं नाही. मला अगदी तुला भेटायची घाई झाली होती. कारण मला खूप खूप हंसायचं होतं."

"चल आता, हंस कीं पाहिजे तितकी." सुभद्राने उत्तर दिले व दोघीजणी पुन्हां हसूं लागल्या.

भीमाने घरीं जाऊन आपल्या पत्नीला सांगितलं. "आपण आपल्या मुलांपासून त्यांचं बाळपण हिरावून घेतो आहोत. उद्यापासून शांता मालकांच्या घरीं कामावर नाही जायची, पण शाळेंत जाईल. तिथें तिला हंसायला, खेळायला व शिकायलाही मोकळेपणा आणि पूर्ण स्वातंत्र्य मिळेल. आणि तो तिचा जन्मसिद्ध अधिकार आहे."

कावेरीच्या किनारी - ९

भव्य चोल साम्राज्य

कहाणी : जयंती महालिंगम

चित्र : गौतम सेन

बृहदीश्वर मंदिर

कावेरीच्या मुखावर तयार झालेल्या दुआबाचें सुवर्णयुग नवव्या शतकापासून सुरुं झाले. त्यानंतर ४०० वर्षें चोल राजांनी तिथें राज्य केले आणि या प्रदेशाची सर्व प्रकारें भरभराट झाली. दीर्घकाळपर्यंत तंजावूर ही चोल राजांची राजधानी होती.

चोल वंशाचा श्रेष्ठ राजा पहिला राजराजन याने इ.स. ९८५ ते १०१४ पर्यंत राज्य केले. त्याने बृहदीश्वर मंदिर बांधले. त्याला 'मोठे मंदिर' असंही म्हणतात. हे बांधायला सहा वर्षे लागली. नांवाला साजेसे अतिविशाल बृहदीश्वर देवालय हे स्थापत्यकलेचा एक अजोड नमुना आहे. पिरॅमिडच्या आकाराचे त्याचे अष्टकोनी विमान ६४ मीटर उंच आहे. त्याच्या कळसावर ८० टन वजनाची अखंड शिळा बसवलेली आहे. इतका जड दगड इतक्या उंचीवर कसा नेला असेल? असं म्हणतात कीं तो दगड वर नेण्यासाठीं एक तिरपी चढण बांधली होती. तिचं एक टोंक मंदिराच्या सर्वांत उंच स्थानावर होतं, आणि दुसरं टोंक सहा किलोमीटर अंतरावर असलेल्या वायलूर गांवात! दुमजली गाभाऱ्यांत बसवलेले मंदिराचे शिवलिंग तीन मीटरपेक्षां जास्त उंच आहे. त्याचा अभिषेक करण्यासाठीं पुजाऱ्यांना शिडीवर चढावे लागते.

गाभाऱ्याच्याच आंतल्या व बाहेरच्या भिंतींवर मनोहर मूर्ती कोरलेल्या आहेत. निरनिराळ्या स्वरूपांतल्या शिवभगवानाच्या मूर्तींबरोबरच शैव नायनार संतांच्या जीवनांतले प्रसंग व भरतनाट्यम् नृत्याच्या १०८ मुद्राही तिथें दगडांत कोरलेल्या आहेत. मंदिराच्या चारी बाजूंना उंच खांबाच्या सज्जांमधे सुंदर भित्तीचित्रें आहेत. शिवाचे वाहन नंदी- तोही आपल्या स्वतंत्र मंडपात विराजमान आहे. नंदीची ३.६ मीटर उंच, ६ मीटर लांब व जवळजवळ २५ टन वजनाची मूर्ती एका अखंड दगडातून बनवलेली आहे.

सुरुवातीला राज्यांतल्या ३७० वस्त्यांमधले नागरिक वर्गणी जमवून मंदिराचा खर्च चालवत असत. पहिल्या राजराजाने मोठमोठ्या देणगीदारांची नांवे मंदिरांत कोरण्याची प्रथा सुरुं केली. बृहदीश्वर मंदिरात ज्यांनी सोनें, जडजवाहीर किंवा जमीन देवालयाला दान केलेली आहे, अशा किमान पन्नास दात्यांची नांवे कोरलेली आहेत. या यादींत सर्वात पहिली

तंजावूर शैलीचे एक चित्र

नांवे राजराजा व त्याची भगिनी कुंदवी यांची आहेत.

मंदिराच्या आवारांत आणखी एक पेरियनायकी देवीचं मंदिर आहे. चोल राजांच्यानंतर जवळजवळ पन्नास वर्षे तिथें राज्य करणाऱ्या पांड्य राजांनी हे मंदिर बांधले आहे. सुलतान अल्लाउद्दिन खिलजीचा सेनापती मलिक काफूर याने हा प्रदेश जिंकला. पण इसवी सन १३७७ मध्यें विजयनगरचा सुभेदार बुक्कचा मुलगा कंपन याने दिल्लीच्या मुसलमान सुभेदाराचा पाडाव केला. त्यानंतर पुढली २०० वर्षे या दुआबावर नायकांचे राज्य होते. नायक राजे विजयनगरच्या साम्राज्याशी एकनिष्ठ होते. त्यांनी तंजावूरमधें एक भव्य महाल बांधला. रघुनाथ नायक (इ.स. १६००-१६३४) हा साहित्य व संगीतप्रेमी राज्यकर्ता होता. महालांतल्या ग्रंथालयातल्या ताडपत्रांवर लिहीलेल्या जुन्या पोथ्या त्यानेच जमवल्या होत्या असं मानतात.

तंजावूरमधें जवळजवळ शंभर वर्षे मराठ्याचे राज्य राहिले. त्यांचे तिथें येण्याचे कारण अगदीच निराळे आहे.त्याचं असं झालं, कीं विजयनगर साम्राज्याचा अस्त झाल्यानंतर तो इलाखा विजापूरच्या सुलतानाच्या ताब्यांत गेला, त्याने आपला एक सरदार शहाजी भोसले याला तंजावूरची जहागीर दिली. शहाजीनंतर त्याचा मुलगा व्यंकोजी उर्फ एकोजी इथला जहागिरदार झाला. एकोजी हा छत्रपती शिवाजीचा सावत्र भाऊ होता. विजापूर राज्य दुर्बल झाल्यानंतर एकोजी स्वतंत्र राज्यकर्ता बनला. योगायोगाची गोष्ट अशी कीं एकोजी आणि शिवाजी, दोघांचाही राज्याभिषेक सन १६७४ मधें झाला. अठराव्या शतकाच्या शेवटीं इंग्रजांनी मराठा राज्यकर्त्याला निवृत्तीवेतन देऊन त्याचे राज्य आपल्या ताब्यांत घेतले.

मराठी राजांनी तंजावूरची समृद्ध, सांस्कृतिक परंपरा पुढें चांगल्या प्रकारें चालूं ठेवली - खास करुन तुळसाजी व त्याचा पुत्र दुसरा सरफोजी यांनी !" दुसऱ्या सरफोजीला एक डॅनिश प्रॉटेस्टंट पाद्री शिकवायला होता. लहानपणापासूनच त्याला लेखना-वाचनाची व पुस्तकें जमा करण्याची आवड होती. त्याने आपल्या महालांत एक ग्रंथालय सुरुं केले. त्याने दुर्लभ पांडुलिपीतल्या पोथ्या खरेदी करण्यासाठी, किंवा त्यांच्या प्रती तयार करण्यासाठीं, विद्वान पंडितांना देशभर पाठवले होते. आज सरस्वती महाल ग्रंथालयांत, संस्कृत, तेलुगु, मराठी, उर्दू, फारसी व आणखी कांही युरोपीय भाषांमधले २२,००० पेक्षा जास्त अमूल्य ग्रंथ आहेत. सरफोजीने जमवलेल्या वस्तूंचे एक छोटे संग्रहालय आहे. त्यांच्या महालाच्या

पोन्नया, वडिवेलु आणि चिन्नय्या, तंजावूर चौकडींतले तिघे बंधू

एका टोंकाला एक आठमजली स्तंभ, गणेशमंदिर व बृहदीश्वर मंदिराच्या आवारांत एक नटराज मंडप त्यांनी बांधला.

चोल राजे व मराठे राज्यकर्ते संगीत व नृत्यकलेचे प्रेमी व जाणकार होते. किमान ३६० संगीतकारांना मराठा राजांच्या दरबारांत आश्रय मिळालेला होता. कांही राजे स्वतःच संगीतकार होते, व त्यांच्या संगीतरचना प्रसिद्ध आहेत. चोल राजांच्या दरबारांत किमान ४०० देवदासींनी भरतमुनींच्या नाट्यशास्त्रावर आधारलेले भरतनाट्यम् सर्वात प्रथम सादर केले होते. त्या नृत्यास तेव्हां सादिरआट्टम किंवा दासीआट्टम म्हटलं जात होतं. बृहदीश्वराच्या मंदिरात नृत्य करणाऱ्या देवदासींना, पाहिल्या राजराजाच्या काळांत, मंदिराच्या चारी बाजूंच्या गल्ल्यांमधें घरें दिली जात होती.

एकोणिसाव्या शतकाच्या सुरवातीस सुप्रसिद्ध तंजावूर चौकडीने सदिरआट्टम नृत्याला सुनिश्चित स्वरूप देऊन, त्याला शास्त्रोक्त नृत्याचा दर्जा देववला. तंजावूर चौकडी म्हणजे पोन्नय्या, चिन्नय्या, शिवानंदन् आणि वडिवेलु हे चार भाऊ होते. त्यांनी भरतनाट्यमचा कायाकल्प करुन या नृत्याला तंजावूरच्या सीमेबाहेर नेले आणि दूरदूरपर्यंत त्याची लोकप्रियता पसरली. कर्नाटक संगीताचे प्रसिद्ध रचनाकार मुत्तूस्वामी दीक्षितार यांनी या बंधूंना संगीताचे प्राथमिक धडे दिलेले होते.

चोल राजांच्या काळांत तमिळ संस्कृती फक्त नृत्यगायनांतच नव्हे, तर चित्रकलेंत देखील उत्कर्षास पोचली होती. तंजावरी चित्रकलेची ओळख म्हणजे गडद रंगाच्या रेखांमधें हलक्या रंगांचा भराव, रंगीत खडे,

महाराज सरफोजी (दुसरे)

रत्नें, आरसे यांची सजावट आणि सोन्याच्या वर्खाचा वापर! सध्यां ही चित्रकला अतिशय लोकप्रिय आहे. कर्नाटक संगीतातले जाणकार म्हणतात कीं तंजावूरमधें बनवलेल्या बीणा, तंबोरे, मृदंग वगैरे वाद्यांच्या तोडीची वाद्यें अन्यत्र होऊं शकत नाहीत.

कर्नाटक संगीतातले तीन प्रख्यात दिग्गज तंजावूरपासून कांही किलोमीटर अंतरावर असलेल्या, तिरुवैय्यारु गांवात जन्मले.

त्यागराज, मुत्तुस्वामी दीक्षितर आणि श्यामाशास्त्री, हे तिन्ही संगीतश्रेष्ठी, समकालीन होते. त्यांत त्यागराजाचे स्थान पहिले मानले जाते. त्यांचे सारे जीवन तिरुवैय्यारु गांवांत गेले. हे गांव कावेरी व तिला मिळणाऱ्या चार सहाय्यक नद्यांच्या संगमावर वसलेले आहे. इथल्या मंदिरातला स्थापित देव आहे पंचनदीश्वर - म्हणजे पांच नद्यांचा स्वामी.

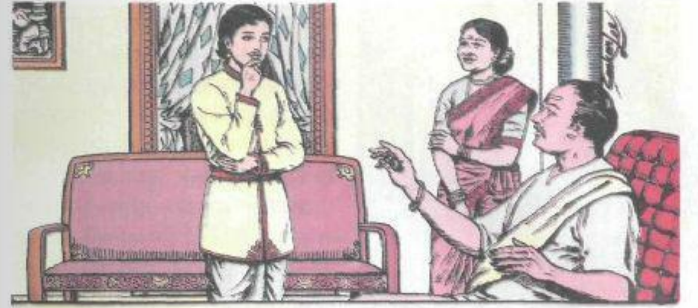
दरवर्षी एप्रिल व मे महिन्यांत पंचनदीश्वराची मूर्ती पालखींत बसवून तिची शोभायात्रा निघते. तिरुवैय्यारुपासून निघून तिरुपालनम्, तिरुचोत्रुत्तुरै, तिरुवेणुगुडी, तिरुकांडयूर, तिरुपून्तुरुती, तिल्लैस्थानम् नांवाच्या सहा गांवातून ही यात्रा फिरते. यात्रेबरोबर चालणारे भक्तगण रात्रभर गात, नाचत असतात. कधीकधी नदीच्या कोरड्या वाळवंटात रात्रीं थकून झोंपतात.

महान संत व संगीतकार त्यागराज

त्यागराज श्रीरामाचे निस्सीम भक्त होते. त्यांनी आपली गाणीं संस्कृत व त्यांची मातृभाषा तेलुगुमधें रचली आहेत. संगीत आणि भक्ती ही दोन्ही एकच आहेत, असं मानणाऱ्या या संतकवीने सूर, शब्द आणि रागांची अशी गंगा प्रवाहित केली आहे कीं तिच्यांत सारे भेदभाव वाहून जातात. त्यागराजांचे थोरले बंधू त्यांना आळशी व नालायक म्हणत. ज्या श्रीरामाच्या मूर्तीची त्यागराज रोज पूजा करीत होते, ती मूर्ती त्यांच्या भावाने उचलून नदीत फेकून दिली. त्यागराजांना अतिशय दुःख झाले. ते नदीच्या तीरावर गेले आणि आपल्या आराध्यदैवताला त्यांनी कळवळून सांकडे घातले, "परत ये प्रभु! ये रे ये!" आणि काय चमत्कार! कावेरीच्या तळांतून ती मूर्ती निघून लाटेवर तरंगत आली.

असं म्हणतात कीं त्यागराजाच्या समाधीवर हीच मूर्ती स्थापन केलेली आहे. ही समाधी तिरुवैय्यारुमधे कावेरीच्या कांठावर बांधलेली आहे. प्रसिद्ध गायिका बेंगळूर नागरत्नम्मा यांनी १९२० सालीं त्याचा जीर्णोद्धार करवला. दरवर्षी हजारों कर्नाटक संगीतप्रेमी तिथे एकत्र येऊन त्या महान संगीतकाराचा आराधना-उत्सव साजरा करतात. त्यागराजाच्या मूर्तीला शास्त्रोक्त अभिषेक केल्यानंतर त्याची पूजा केली जाते. देशांतले नामवंत गायक व वादक त्यागराजरचित पंचरत्नकीर्तनाचे सामूहिक गायन-वादन करतात. त्या ऋतूंत कावेरीचे पात्र तुडुंब भरलेले असते. तिच्या लाटांच्या हलक्याशा आवाजाबरोबरच, संगीत स्वरांचे आरोह अवरोह असे जुळून येतात कीं गायक व श्रोते एका अनुपम आनंदात तल्लीन होतात.

भार्गवचा राग

मांधार गांवात उदय नांवाचा एक तरुण व्यापारी होता. व्यापारी, चतुर बुद्धिमत्तेबरोबर त्याच्या अंगी कष्टाळू वृत्ति, मन लावून काम करणें व धोरणी दूरदृष्टी हे गुण होते. त्याचा व्यापार झपाट्याने वाढूं लागला. वयाची पंचवीस वर्षें पूर्ण होईपर्यंत तो गांवातला प्रमुख व्यापारी मानला जाऊं लागला. त्याचे यश पाहून त्याच्या आईवडिलांना फार आनंद होत असे.

एक दिवस वडिलांनी उदयला सांगितले, "मुला, आजपर्यंत तूं धंद्यात गुरफटला होतास म्हणून तूं लग्नाचा प्रस्ताव टाळत होतास. पण आता तर तुझा धंदा उत्तम चालला आहे. भार्गवला धंद्याचं कारण सांगून इतके दिवस आम्ही लग्नाची गोष्ट पुढें ढकलत होतो. पण असं किती दिवस करता येईल? तूं हो म्हणालास तर त्याला निरोप पाठवून लग्नाचा विचार नक्की करण्यासाठीं बोलावून घेता येईल."

भार्गव दुसऱ्या गांवांत राहात होता, आणि या मंडळींच्या घरीं त्याचे येणेंजाणें होते. त्याची मुलगी अरुणा उदयपेक्षां चारपांच वर्षांनी लहान होती. दोघांची फारशी मैत्री नव्हती. तरी दोन्ही परिवारांच्या स्नेहामुळें लोक समजत कीं या दोघांचं मोठेपणीं लग्न होईलच. उदयला भार्गवबद्दल फार प्रेम व आदर होता. भार्गव त्यांच्या घरीं नेहमी येत असे, आणि छोट्या उदयला छानछान गोष्टी सांगे. त्याचा स्वभाव विनोदी होता आणि बालगोपाळांना तो आवडत असे. तो शेती करी आणि त्याची चांगली पन्नास एकरांची सुपीक जमीन होती. तो गांवातला प्रमुख नागरिक होता, म्हणून सर्वजण त्याला मान देत असत.

"जशी तुमची इच्छा" असं म्हणून उदयने

सुजाता रावल

विवाहाच्या प्रस्तावाला मान्यता दिली. उदयची संमती मिळतांच त्याच्या आईवडिलांनी भार्गवला ही आनंदाची बातमी कळवली.

जेव्हां अरुणाला ही गोष्ट समजली तेव्हां तिने आपल्या आईला सांगितलं की तिला उदयशी लग्न करायचं नव्हतं. तिला याचं कारण विचारल्यावर ती म्हणाली कीं पांच वर्षांपूर्वी जेव्हां उदय त्यांच्या घरीं आला होता आणि ती त्याला त्यांचे गांव दाखवत होती, गांवातल्या प्रमुख गोष्टींची माहिती देत होती, तेव्हां त्याने तिला दटावून म्हटले होते, "उगीच वायफळ बडबड करुं नकोस ग !"

"तो चांगला नाही आई" असं म्हणून ती तिथून उठून निघून गेली.

तिची आई तिच्यापाठोपाठ गेली आणि हंसून म्हणाली, "अग, हे कांही योग्य कारण तरी आहे कां? अजूनदेखील तूं लहान मुलांसारखी कसली रुसतेस? उदयला मी तुझ्यापेक्षां जास्त ओळखते. तो अतिशय हुशार आणि प्रामाणिक मुलगा आहे. त्याच्याशीं जर लग्न केलंस तर जीवनभर सुखी होशील."

आईकडून उदयची तारीफ ऐकल्यावर अरुणाला आठवलं कीं दोन वर्षांपूर्वी उदयची आई जेव्हां त्यांच्याकडे आली होती, तेव्हां तीदेखील आपल्या मुलाची तोंड फाटेपर्यंत स्तुती करत होती. त्यावेळेलासुद्धां तिला उदयचे दटावणें आठवले होते.

अरुणाचा विवाहाला नकार जेव्हां भार्गवला आपल्या पत्नीकडून कळला, तेव्हां तोही हंसून म्हणाला, "ही कांही फारशी कठीण समस्या नाही. लग्नापूर्वी ती दोघे एकमेकांबरोबर दोनचार दिवस घालवतील तर अरुणाचा गैरसमज दूर होईल." मग भार्गवने उदयच्या आईवडिलांना कळवले, "जरी सामाजिक वहिवाटीनुसार लग्नापूर्वीं वधूवर एकमेकांची नीट ओळख व्हावी म्हणून मुलीच्या घरी भेटतात, तरी शेजारीपाजारी टोमणे मारतातच." पूर्वी इतक्या वेळां भेटले आहेतच. मग आता कशाला हवंय हे नाटक उगीचच?" असं कांही होऊं नये म्हणून लग्नाची बातमी सध्यां गुप्त ठेवूं या. आणि उदयला कांही दिवसांसाठीं माझ्याकडे एकटाच पाठवून द्यावा. तुम्ही दोघे आलात तर पुन्हां चौकस शेजाऱ्यांना चोंबडेपणा करण्याची संधी मिळेल."

हे पत्र मिळाल्याबरोबर उदयच्या वडिलांनी

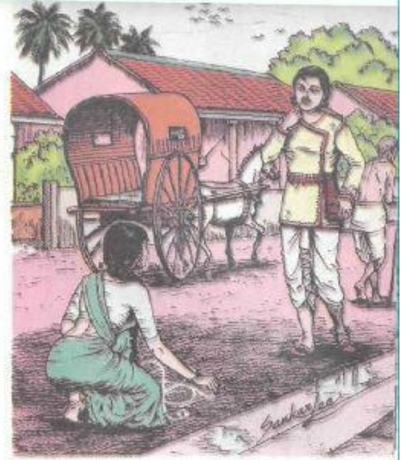
त्याला बोलावून सांगितले, "धनापूरच्या हातमागाच्या रेशमी साडया फार प्रसिद्ध आहेत. शहरांतून या साडयांना नेहमीच मागणी असते. तूं तिथे जा आणि दोनचार दिवस राहून त्या साडयांचे निरनिराळे प्रकार आणि त्यांच्या किंमती याची साद्यंत माहिती गोळा कर. या कामांत भार्गवदेखील तुला मदत करील. त्याच्या घरीं तूं राहा."

उदयने दिवसभर आपले काम केले. रात्रीं जेवण झाले आणि आपल्या घरचा घोड्याचा टांगा घेऊन तो रात्रीं धनापूरला जायला निघाला. त्याचा टांगा भार्गवच्या घरासमोर थांबला, तोपर्यंत पहांट झालेली होती. त्यावेळीं अरुणा अंगणांतली रांगोळी पूर्ण करण्यांत मग्न होती. तिची आई तिथेंच उभी राहून लेकीच्या कलेची तारीफ करीत होती.

उदयची नजर अभावितपणें अरुणावर पडली. तिच्या सौंदर्याची मनोमन प्रशंसा करीत तो तिला पाहात राहिला. अरुणाने पण उदयला पाहिले. तिने त्याला ओळखलं, आणि ती पटकन आंत निघून गेली. उदय मात्र अंगणातल्या रांगोळीकडे एकटक पाहात होता.

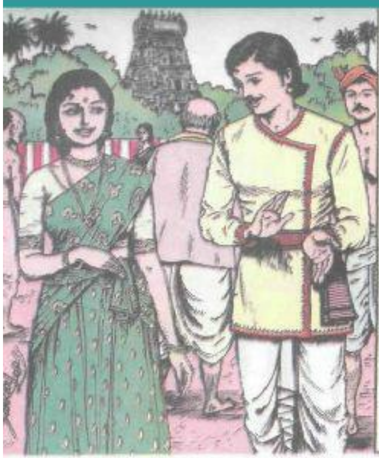
अरुणाची आई त्याच्याजवळ येऊन म्हणाली, "अरे उदय, तूं काय पाहातो आहेस एवढं? अरे, पांच वर्षांपूर्वी तूं पाहिली होतीस तीच अरुणा आहे ही ! आता चांगली मोठी झालीय आणि खूप बदलली आहे. चल ना, अरे, घरांत चल."

उदय घरांत शिरल्याबरोबर भार्गव उठला आणि त्याने नाराजीच्या सुरांत उगीचच

कांहीतरी आरडाओरडा केला. तो चिडून बायकोला म्हणाला, "सकाळीं उठून कसली कटकट चालवली आहेस ग? उदय आला म्हणजे कांही आभाळ कोसळलं नाही. आलाच आहे तर राहील दोनचार दिवस नि जाईल. इतक्या छोट्या गोष्टीसाठीं माझी झोंप कशाला खराब केलीस?"

हे ऐकून उदयचा सारा उत्साह मावळला. त्याचं येणं भार्गवला पसंत नसावंसं त्याला वाटलं. पण थोड्या वेळानंतर भार्गव उठला आणि त्याने अतिशय प्रेमाने उदयची विचारपूस केली. उदयला थोडा दिलासा वाटला. तरीदेखील त्याच्या मनांत ही गैरसमजाची ठुसठुस राहिली. त्याने आपल्या येण्याचे कारण भार्गवला सांगितले. भार्गवच्या लक्षांत आले कीं उदयच्या

वडिलांनी त्याला खरें कारण सांगितलेले नाही. हे तर चांगलेच झाले. भार्गव उदयला म्हणाला, ''माझी तुझ्याबरोबर येण्याची जरूर नाही. अरुणा तुझ्यासारखीच हुशार आणि व्यापारी तैलबुद्धीची आहे. इथल्या सगळ्या विणकरांची घरें, त्यांचे माग, त्यांचे कापडाचे पोत, यांतली सारी बारीकसारीक माहिती तिला आहे. ती तुझ्याबरोबर येईल. तिला सगळेजण ओळ-खतात. तिच्याबरोबर गेलास तर सगळेजण तुला आपला समजून व्यवहार करतील.''

आंघोळ वगैरे उरकून उदय तयार झाला. अरुणा त्याला जेवायला वाढत होती. तेव्हां भार्गव आपल्या खांद्यावरची रेशमी शाल नीट करीत अरुणाला म्हणाला, ''उदयला विणकरांच्या वस्तींत घेऊन जा, आणि चांगल्यापैकी रेशमी साड्या पाहायला आणि पसंत करायला मदत कर. गांवात कांहीतरी नवी अडचण आलीय, त्या कामासाठीं मला दुसरीकडे जायला लागेल.''

उदयचे जेवण झाल्याबर अरुणा त्याच्याजवळ आली व म्हणाली, ''बरं, तुम्हाला कोणत्या गिऱ्हाईकांसाठीं साड्या हव्या आहेत ते सांगा पाहूं आधीं!''

''कोणत्या म्हणजे? गिऱ्हाईकांसाठीं साड्या हव्या आहेत, बस.'' उदय म्हणाला.

''म्हणजे गरीब गिऱ्हाईकांना, श्रीमंत ग्राहकांना कीं मध्यम श्रेणीच्या लोकांसाठी?''

''अरे वा! तूं तर माझ्यापेक्षां जास्त चांगला व्यापार करूं शकशील कीं! तुला ग्राहकांच्या निरनिराळ्या दर्जाविषयी बरीच माहिती दिसते आहे.'' उदय तिची तारीफ करूं लागला.

त्या दोघांची मागील भेट जरी पांच वर्षांपूर्वी झालेली होती. तरी अरुणाच्या मनांत अपमानाची अढी अजून शिल्लक होती. म्हणून यावेळेला उदयशी बोलताना ती सावध होती. उदयच्या मनांतले जे अरुणाचे त्यावेळचे धूसर चित्र होते, ते केव्हांच पुसले गेले होते. आता त्याच्या मनांत त्यावेळच्या एका अल्लड, बडबड्या व बेफिकीर मुलीच्या जागी एक सुंदर, संयमी, विचारी, सुसंस्कृत व बुद्धिमान तरुणीचे चित्र स्पष्ट उभे राहिले.

''बरं, आता हे सांग, इथें फक्त शुद्ध रेशमी साड्या बनतात, कीं कृत्रिम रेशमाच्यादेखील बनतात?'' उदयने मुद्दामच तिच्याबरोबर जास्त

वेळ घालवण्याच्या दृष्टीने हा प्रश्न विचारला होता.

''पन्नास विणकरांपैकीं फक्त पांचजण शुद्ध रेशमी साड्या बनवूं शकतात. त्यांच्या साड्या मोठमोठ्या शहरांत व परदेशांतदेखील जातात.'' अरुणाने थोडक्यांत समर्पक उत्तर दिले.

अशा रीतीने दोघांनी घरीं बसूनच गप्पा मारल्या, आणि कुठें बाहेर गेले नाहीत.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं कुणा श्रीमंत शेतकऱ्याचा नोकर भार्गवला बोलावण्यास आला. भार्गव अजून उठला नव्हता. अरुणाने भिऊन वडिलांना उठवले नाही, आणि त्या नोकराला सांगितले ''ते अजून झोंपलेले आहेत. तूंच उठव त्यांना.'' त्या नोकराने भार्गवला हांक मारली. भार्गवची झोंपमोड झाली. त्याबद्दल तो त्या नोकराला खूप रागावला. पण थोड्याच वेळांत तयार होऊन त्याच्याबरोबर निघून गेला.

त्यादिवशीं उदय व अरुणा खाऊनपिऊन घरांतून लौकरच निघाले. पण साड्या पाहायला त्यांना वेळ झाला नाही. दिवसभर गांवातल्या जुन्या इमारती. राधेचे मंदिर, बाजारपेठा, वस्त्या, नाट्यगृहें, वगैरे दाखवत त्यांची माहिती अरुणा उदयला सांगत होती. उदय जितका तिच्या सौंदर्यावर मोहित झाला होता, तितकाच तिची बुद्धिमत्ता पाहून चकित झाला होता. दोघंही घरीं परत आल्यानंतर अरुणाच्या आईने उदयला विचारले, ''आमची अरुणा कशी काय वाटली तुला?'' संकोचून उदयने कांहीच उत्तर दिले नाही. नंतर तिने आपल्या मुलीला एका बाजूला बोलावून विचारलं, ''उदय तुला कसा

वाटतो आता?''

अरुणाने कांहीच उत्तर दिले नाही. पण तिला मात्र आईला स्पष्ट सांगावंसं वाटत होतं कीं यावेळेला जरी तो चांगला वाटतो आहे, तरी पांच वर्षांपूर्वीचा मनांतला राग अजून कायम आहे.

रात्रीं सर्वजण एकत्र जेवायला बसले होते. त्यावेळेस गांवातला एक शेतकरी, भरत, त्यांच्याकडे आला. तो भार्गवला म्हणाला, ''उद्यां सकाळीं माझ्या शेतांत विहीर खणण्याचा मुहूर्त करायचा आहे. त्यासाठीं आपण यायला हवं.''

''उद्यां नाही रे येता येणार मला.'' भार्गवने सांगितले. ''मग आपल्याला केव्हां सवड आहे? तेव्हांचा मुहूर्त काढूं या. कारण आपल्या

उपस्थितीशिवाय आणि आशिर्वादाखेरीज हे काम होणार नाही." भरतने सांगितले.

"तुझा इतका आग्रहच आहे तर मी उद्यांच येतो. पण मला सकाळीं उठवायला कुणाला तरी पाठव." भार्गव म्हणाला.

"कुणाला तरी कशाला? मीच स्वतः येईन आणि आपल्याला घेऊन जाईन. आपण तिथें आलात कीं मला सारं कांही पावलं." भरतने नम्रपणें सांगितलं.

हा संवाद ऐकून उदयला आश्चर्य वाटलं. तो भार्गवला म्हणाला, "आपल्याला सकाळीं झोंपेतून कुणी उठवलं कीं तुम्ही त्याच्यावर रागावतां, मग भरतला कशाला त्या वेळेलाच बोलावलंत? जरा उशीरा बोलवायचंत."

हे ऐकून भार्गव जोरजोरांत हंसायला लागला, आणि त्याने सांगितलं. "सकाळीं उठल्यावर माझा राग कुणावर तरी काढला नाही, तर मी दिवसभर बेचैन असतो. आणि रोजरोज एकाच माणसावर रागवायला मला आवडत नाही. त्यांनी कां म्हणून माझा राग विनाकारण सहन करावा? म्हणून मी रोज निराळा माणूस निवडतो. बरं झालं, आज भरत आला ते! त्याचंही काम झालं नि माझंही!"

सुटकेचा निश्वास सोडून उदय म्हणाला, "आत्ता माझ्या लक्षांत आलं. आपला राग हाही एक दिनचर्येचा आवश्यक भाग आहे. पहिल्या दिवशी माझी चुकीची समजूत झाली होती."

भार्गवने आपला मुद्दा अधिक स्पष्ट करत म्हटले, "कांही व्यक्ती आपल्याला दुरून दुष्ट आणि दांभिक दिसतात. पण जवळून ती व्यक्ती पाहिली कीं आदबशीर, सौम्य आणि सुस्वभावी आहे असं कळतं."

वडिलांचे बोलणें ऐकून अरुणाच्या मनांत उदयबद्दल अढी होती ती विरघळली. भार्गवचा राग पाहून उदयचा गैरसमजदेखील नाहीसा झाला. दोघांनीही दुसऱ्या दिवशीं आईला सांगितले कीं एकमेकांना ते पसंत आहेत.

५३ - युद्धाच्या आदल्या दिवशीं

महाभारत

दुसऱ्या दिवशीं युद्ध सुरुं होणार होतं. कांही प्रहरानंतर तो विनाशलीलेचा प्रलयंकारी क्षण येणार होता. मोठेमोठे असंख्य महारथी या युद्धाच्या ज्वालेंत कीटक-पतंगाप्रमाणें भस्म होऊन जाणार होते, तो क्षण आता जवळ येणार होता.

त्या रात्रीं दुर्योधनाने आपल्या सेनेतल्या प्रमुख योद्धयांना बोलावून विचारले, "पांडवांना निर्मूळ करण्यासाठीं किती दिवस लागतील?"

भीष्म पितामहांनी सांगितलं कीं पांडवांच्या सर्वनाशासाठीं किमान एक महिना तरी लागेल. आपल्या वार्धक्याविषयीं बोलताना द्रोणाचार्यांनी देखील तितकाच वेळ लागेल असं सांगितलं. कृपाचार्यांच्या मतें पांडवांचा सर्वनाश करण्यास दोन महिने लागले असते. अश्वत्थामा म्हणाला कीं तो पांडवांना केवळ दहा दिवसांत मृत्यूलोकांत पोंचवूं शकेल. कर्ण म्हणाला कीं या कामाकरता पांच दिवसांपेक्षां जास्त दिवस लागणार नाहीत. त्याच्या बोलण्यावर भीष्म हंसले, आणि म्हणाले, "जोपर्यंत कृष्णाबरोबर अर्जुन तुझ्यासमोर येत नाही तोंवर ही बढाई मार. तो समोर आला की तुझा हा अहंकार पोकळ ठरेल. तोपर्यंत बैस स्वतःची खोटी स्तुती करीत."

ही सारी बातमी गुप्तचरांमार्फत जेव्हां धर्म राजाला कळली, तेव्हां त्याने अर्जुनाला बोलावून विचारले, "कौरव सेनेला समूळ नष्ट करण्यास तुला किती समय लागेल?" धर्मराजाला विजयाचे आश्वासन देत अर्जुन म्हणाला, "भ्राताश्री, आपण चिंता कां करीत आहात? आपल्या योद्धयांच्या हातून कौरवांचा मृत्यू व आपला विजय निश्चित आहे. तिन्ही लोकदेखील जरी आपल्या विरुद्ध

शत्रूपक्षांत उभे राहिले, तरी एका क्षणांत त्या सर्वांचा विनाश होऊं शकेल. कारण आपल्याकडे असे एकखास पाशुपत अस्त्र आहे कीं जे भीष्म, द्रोणाचार्य, कृपाचार्य, कर्ण, कुणाकडेही नाही. परंतु असल्या महान अस्त्राचा प्रयोग सर्वांवर करता येत नाही."

दुसऱ्या दिवशी पहांट होताच कौरवांच्या व पांडवाच्या सेना, दोन समुद्रांच्या वादळी लाटा याव्यात तशा रणभूमीच्या दिशेने येऊं लागल्या. दुर्योधनाच्या पक्षांतल्या सर्व योद्धयांच्या चेहऱ्यावर विजयाची आशा झळकत होती.

सेनांच्या या अथांग गर्दीत साऱ्या देशांतले सगळे तरुण, व धट्टेकट्टे पुरुष, दोन्हीपैकी एका पक्षांतून लढण्यासाठीं आले होते. घरोघरी फक्त लहान मुलें, स्त्रिया, वृद्ध व आजारी माणसें उरली होती.

युद्धाला सुरवात झालेली नव्हती, तेव्हां व्यास-मुनी धृतराष्ट्राजवळ आले आणि म्हणाले, "तुझ्या पुत्रांचा आणि त्यांच्या बाजूने लढणाऱ्या सर्व राजांचा अंत जवळ येत चालला आहे. तूं त्यांची चिंता करुं नकोस. कारण हीच त्यांची अटळ नियति आहे. जर युद्धभूमीचे दृश्य पाहाण्याची तुझी इच्छा असली तर मी तुला दिव्य दृष्टी देऊं शकेन. त्यामुळें युद्धक्षेत्रांतली प्रत्येक घटना घडत असताना तूं आपल्या डोळ्यांनी पाहूं शकशील."

त्यावर धृतराष्ट्राने सांगितलं, "आपले पुत्र व भाऊबंद मरत असताना पाहाणें फार कष्टाचे होईल. पण युद्धाची सविस्तर आणि संपूर्ण माहिती अवश्य जाणण्याची माझी फार इच्छा आहे. त्याच्यासाठीं कांही उपाय असली तर कृपया सांगावा."

तेव्हां व्यासांनी सुचवलं, "मी संजयला दिव्य दृष्टी प्रदान करतो. कुरुक्षेत्रावरील प्रत्येक दृश्य तो पाहूं शकेल. आणि तिथली सविस्तर माहिती तो तुला ऐकवीत जाईल."

एवढं बोलून व्यासांनी संजयला दिव्य दृष्टी प्रदान केली. युद्धाचे सारे दृश्य पाहता पाहता संजय धृतराष्ट्राला ती माहिती वर्णन करुन सांगू लागला.

युद्ध सुरुं होण्यापूर्वी कौरवांचे सेनापती भीष्म पितामह यांनी आपल्या योद्धयांना संबोधून म्हटलं, "राजे हो आणि शूरवीर योद्धे मंडळींनो! हे युद्ध आपल्या सर्वांसाठी स्वर्गाचे द्वार आहे. या द्वारांतून प्रवेश करुन इंद्रलोक किंवा ब्रम्हलोकांत जाता येते. क्षत्रियांसाठीं परलोकगमनाचा हाच एक उचित मार्ग आहे. क्षत्रियांना अंथरुणावर आजारी पडून नव्हे तर शौर्याने लढत असताना रणभूमीवरचा मृत्यू उत्तम असतो. तेव्हां निर्भय होऊन आपण सर्वजण युद्धाला सज्ज व्हा."

कर्णाने प्रतिज्ञा केली होती कीं जोपर्यंत भीष्मपितामह रणभूमीवर असतील तोपर्यंत तो युद्ध करणार नाही. म्हणून त्याच्याखेरीज इतर सर्व योद्धे रणघोष करीत पुढें सरसावले.

दोन्ही पक्षांच्या सेना आपापल्या व्यूह-रचनेनुसार उभ्या होत्या. पांडवसेनेचं नेतृत्व भीम करत होता. शिखंडीची सेना व्यूहाच्या मध्यभागी होती. व्यूहाच्या डाव्या भागाचे रक्षण सात्यकी करीत होता. धृष्टद्युम्न संपूर्ण व्यूहाचे निरीक्षण करीत होता. रथ दोन्ही सैन्यांच्यामधें उभा करुन श्रीकृष्णाने म्हटले, "अर्जुना, ज्यांच्याशी तुला युद्ध करायचे आहे त्या भीष्म, द्रोणाचार्यांसारख्या महारथींकडे जरा पहा."

समोर युद्ध करण्यासाठीं उभे असलेले आपले गुरुजन, आजोबा, भाऊ, पुतणे, या सर्वांकडे अर्जुनाने एकवार पाहिले. आणि त्यांना मारण्यांच्या कल्पनेने त्याच्या जिवाचा थरकांप झाला. त्याचं शरीर शिथिल झालं आणि त्याच्या हातांतलं गांडीव धनुष्य गळून पडलं. त्याचं मन विषण आणि कष्टी झालं.

त्याने श्रीकृष्णाला म्हटलं, "आपलाच वंश व परिवाराचा नाश करुन राज्यसुख भोगण्यांत मला कांही औचित्य दिसत नाही. असलं रक्तरंजित राज्यसुख मला नको. मी यांना मारुं शकत नाही. म्हणून मी युद्ध करणार नाही."

असं बोलून अर्जुन निराश होऊन रथाच्या मागील भागांत खाली बसला. तेव्हां अर्जुनाला युद्धासाठीं प्रेरित करण्यासाठीं श्रीकृष्णाने सांगितले, "अर्जुना, युद्धभूमीवर अचानक तुझी असली कसली लाजिरवाणी मनोवृत्ती झाली रे? क्षत्रियधर्माच्या विरुद्ध कःपुरुषाचा तुझा हा भाव तुझ्यासारख्या श्रेष्ठ वीराला शोभत नाही. रणभूमीवरुन भिऊन पळून जाण्यांत तुझे किती

आणि कसे अपयश ठरेल याचा तूं विचार तरी केला आहेस कां? जग तुला काय म्हणेल?

"अरे, क्षत्रियाचा उत्तम धर्म आहे - युद्ध! जर तूं आपल्या धर्माचे पालन केले नाहीस तर तुझी नुसतीच दुष्कीर्ती होणार नाही तर तूं स्वर्गातदेखील जाऊं शकणार नाहीस. आणि दुष्कीर्ती ही क्षत्रियाला मरणासमान आहे.

"आता राहिली गोष्ट तुझ्या हातून तुझ्या नातेवाईकांचा व परिवाराचा होणार मृत्यू! एक तर विवेकी आणि ज्ञानी लोक जीवनमृत्यूच्या विचारांत जास्त गुंतत नाहीत. कारण त्यांना माहीत असतं कीं आत्म्याचा मृत्यू होत नाही. आत्मा शाश्वत आहे व अमर आहे. जशी आपण जुनी वस्त्रें उतरवून नवीन वस्त्रें धारण करतो, त्याचप्रमाणें आत्मा-देखील जुने शरीर टाकून देऊन नवे शरीर ग्रहण करतो. म्हणून मृत्यूची चिंता करणें निरर्थक आहे.

"तुला जीवन-मृत्यू, सुखदुःख, लाभ-हानी, जय-पराजयाच्या भावनांच्या पलीकडे जाऊन, तुझे कर्तव्य व क्षत्रियधर्माचे पालन तूं आता करायला हवेस. बुद्धिमान व्यक्ती हेच करतात. जर तूं युद्धांत विजयी झालास तर राज्यसुख उपभोगशील. जर लढताना तुला मृत्यू आला तर स्वर्गसुख उपभोगशील. तेव्हां आता युद्ध करण्यांतच तुझा लाभच लाभ आहे. आणि युद्धांतून पळून जाण्यांत सर्वतोपरी नुकसान व हानी आहे. म्हणून तूं आता उठ आणि तुझे कर्तव्य आणि वीरधर्माचे पालन कर." अशा रितीने श्रीकृष्णाने अर्जुनाला गीतेचा उपदेश केला.

श्रीकृष्णाच्या उपदेशामुळें अर्जुनाची विषण्ण मनस्थिती दूर झाली आणि तो पुन्हां जोमाने युद्धासाठीं उभा राहिला.

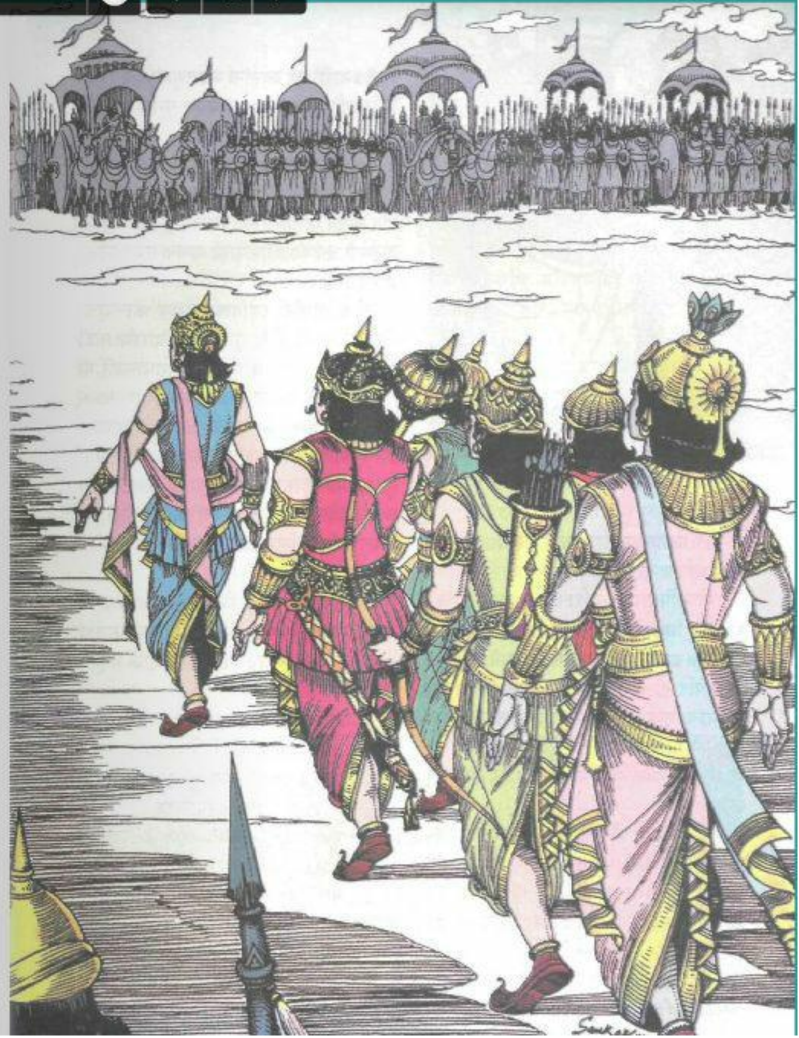
त्यानंतर धर्मराजाने आपले कवच व अस्त्र-शस्त्रें खाली उतरवली आणि तो आपल्या रथांतून खाली उतरला. चालतचालत तो भीष्माकडे जाऊं लागला. अर्जुन व इतर पांडवांनी त्याचे अनुकरण केले. सर्वांत शेवटीं श्रीकृष्णही चालूं लागला.

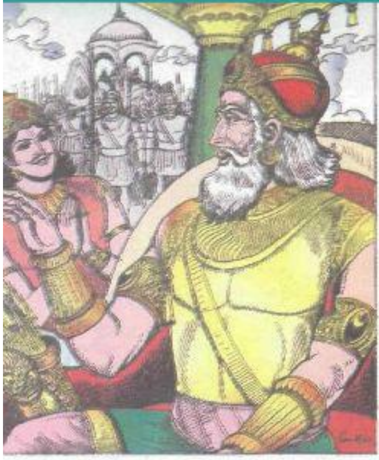
अर्जुन व इतर बंधूंनी युधिष्ठिराला विचारले, "भ्राताश्री, आपण निशस्त्र होऊन शत्रूसेनेकडे कां चालला आहात?" पण कांहीही उत्तर न देता युधिष्ठिर पुढें चालूं लागला. तेव्हां श्रीकृष्णाने त्यांचे शंकानिरसन करण्यासाठीं सांगितले कीं धर्मराज, भीष्म, द्रोण, कृपाचार्य आणि शल्य यांची युद्धास संमति व त्यांचे आशिर्वाद घेण्यास चालला आहे. गुरुजनांचा आशीर्वाद मिळाल्यामुळें विजय निश्चित असतो."

कौरव सैनिकांना वाटलं कीं युधिष्ठिर युद्धाच्या भीतीने आपल्या भावांसह भीष्माला शरण येतो आहे. ते आपापसांत कुजबुजूं लागले व म्हणायला लागले, "छे छे! पांडव कांही सच्चे क्षत्रिय नाहीत. जर ते खरे शूर असतील तर ऐन युद्धाची वेळ आल्यावर मृत्यूला घाबरले कसे? आता तर काय, लढाई न लढताच दुर्योधनाचा विजय झाला आहे."

पांडवांच्या सेनेतही धर्मराज भीष्माला काय सांगतील व भीष्म त्यांना काय उत्तर देतील याबद्दल खूप उत्सुकता होती. त्यांच्या बोलण्याचा अर्जुनावर व श्रीकृष्णावर काय परिणाम होईल? युद्धाचे नांव काढले तरी हर्षभरित होणाऱ्या भीमावर याची कोणती प्रतिक्रिया होईल? हे सर्व जाणून घेण्यास दोन्ही पक्षांच्या सेना फार उतावीळ झालेल्या होत्या.

धर्मराज बलाढ्य शत्रुसेनेच्या मधून भीष्मा-जवळ पोचले व म्हणाले, "युद्धांत आपल्याशी सामना करणें हे अतिशय कठीण व धाडसी कार्य आहे. म्हणून आम्ही आपल्याकडून युद्धाला

अनुमती मागण्यासाठीं आलो आहोंत. आम्हाला आशिर्वाद द्यावा."

भीष्मपितामह धर्मराजावर प्रसन्न होऊन म्हणाले, "या तुझ्या सौजन्यशील वर्तनामुळें मी फार खूष झालो आहे. युद्धासाठीं माझी संमती व आशीर्वाद, दोन्ही आहेत. विजयी भव ! वाटल्यास एखादा वर माग. धन मनुष्याला दास बनवतं. म्हणून मला कौरवांच्या बाजूने लढावं लागणार आहे. या माझ्या कर्तव्यांत बाधा येईल असा वर मात्र मागूं नकोस."

"पृथ्वीवरची कोणतीही शक्ती आपला पराजय करं शकणार नाही. पण जर आमचा विजय व्हावा असं आपल्याला वाटत असेल तर आपणच आपल्या पराजयाचा उपाय असलाच तर सांगावा." धर्मराजाने विचारलं.

"मी युद्धांत कसा पराजित होऊं शकेन हे मला माहीत नाही. युद्ध करताना माझा मृत्यू होईल असं विधिलिखित नाही. या बाबतीत पुन्हां कधीतरी भेट." पितामहांनी सल्ला दिला.

त्यानंतर धर्मराज भीष्माचा आशिर्वाद घेऊन गुरु द्रोणाचार्यांच्याजवळ गेले, आणि विनयपूर्वक हात जोडून म्हणाले, "आचार्यवर! युद्ध करण्याची अनुमती आणि आशीर्वादाची याचना करण्यासाठीं आलो आहे."

द्रोणाचार्यांनी सांगितलं "युद्ध करण्याचा निश्चय करतेवेळींच तूं मला विचारण्यासाठी यायला हवं होतंस. या तुझ्या अपराधासाठीं मी तुला शाप देऊं शकलो असतो. पण युद्धाला प्रारंभ करण्यापूर्वी तुझ्या येण्यामुळें आता मी तुझ्यावर प्रसन्न झालो आहे. युद्ध कर आणि विजयी भव! तुझी कांही इच्छा असल्यास सांग. मी कौरवांचे अन्न खाइंय, त्यामुळें तुमच्या पक्षांतून युद्ध करूं शकत नाही. हे सोडून आणखी दुसरं कांही मागायचं असलं तर मागून घे."

"युद्धांत आपल्याला जिंकणे कुणालाही शक्य नाही. म्हणून आपणही आपला पराजय कशांत आहे ते सांगावे म्हणजे आम्ही विजयी होऊं शकूं." धर्मराजाने नम्रतेने विचारले.

"जोपर्यंत मी लढत असेन तोपर्यंत तुमचा विजय अशक्य आहे हे मात्र निश्चित आहे. म्हणून शक्य तितक्या लवकर मला मृत्यूला आलिंगन देण्यासाठीं पाठव." द्रोणाने सांगितले.

"पण आपण तर अजेय आहात. आपल्याला कोण मारुं शकेल? आपल्या मृत्यूचं रहस्यच मला जाणून घेण्याची इच्छा आहे." धर्मराजाने सांगितलं.

"जोपर्यंत माझ्या हातांत धनुष्यबाण राहील व जोपर्यंत मी लढत राहीन. तोपर्यंत ना कोणी मला पराजित करुं शकेल, ना कुणी मला मारुं शकेल. पण जर माझ्या कानावर एखादी अप्रिय बातमी आली, आणि ती गोष्ट कुणा विश्वासू व्यक्तीमार्फत कळली तर मी अस्त्राचा त्याग करेन. मगच मला कुणी मारुं शकेल, एरवीं नाही." द्रोणाने आपल्या मृत्यूचें रहस्य सांगितले.

द्रोणाचार्यांचा आशिर्वाद घेऊन धर्मराज कृपाचार्यांच्या आशिर्वाद मागण्यास गेले. त्यांनी पांडवांना विजयी होण्याचा आशिर्वाद देताना सांगितलं, "मी युद्धभूमींत कोणाकडूनही पराजित होऊं शकणार नाही किंवा मरणारही नाही. तरीही विजय तुमचाच होईल. तेव्हां निश्चिंत मनाने जा आणि युद्ध कर."

त्यानंतर धर्मराजाने मामा शल्याकडूनही युद्धाची अनुमती व आशीर्वाद मागितला. शल्यानेही युद्धास संमती आणि विजयाचा आशिर्वाद देताना युधिष्ठिराला आणखी कांही मागण्यास सांगितले. त्यावर धर्मराजाने कर्णाचा वध करण्यांत मदत मागितली. त्यावर शल्याने सांगितले, "ही मदत देखील मिळेल. जा, निर्भयपणें युद्ध करा आणि विजयी व्हा."

जेव्हां सर्व पांडव गुरुजनांचे आशिर्वाद घेऊन परत आले, तेव्हां श्रीकृष्णाने कर्णाला विचारले, "जोपर्यंत पितामह युद्धांत लढत आहेत, तोपर्यंत तूं कौरवांच्या बाजूने लढणार नाहीस. कारण तशी तुझी प्रतिज्ञा आहे. मग तोपर्यंत तूं पांडवांच्या बाजूने कां लढत नाहीस? भीष्माच्या मृत्यूनंतर कौरवांच्या पक्षांत निघून जा."

"मी दुर्योधनासाठीं आपले प्राणदेखील पणाला लावीन. आणि कोणत्याही परिस्थितींत मी त्याच्याविरुद्ध कांही एक करणार नाही." कर्णाने निर्धारपूर्वक सांगितले.

तेव्हां दोन्ही सैन्यांच्या मध्यभागी उभा राहून आणि कौरवसेनेला पुकारुन धर्मराज म्हणाले, "आपल्यापैकीं अर्जुनदेखील जरी कुणाला सत्य व न्यायाचे रक्षण करण्यासाठीं आमच्या पक्षांत यायची इच्छा असेल तर त्यांचं स्वागत आहे."

त्यावर दुर्योधनाचा भाऊ युयुत्सु पुढें आला आणि पांडवांच्या बाजूने युद्ध करण्याची आपली इच्छा त्याने प्रकट केली. धर्मराजाने त्याला संमती दिली.

यानंतर शंखनाद आणि रणभेरींचा आवाज दशदिशांत दुमदुमला आणि महाभारतांतल्या प्रलयंकारी युद्धास प्रारंभ झाला.

खरा पंडित

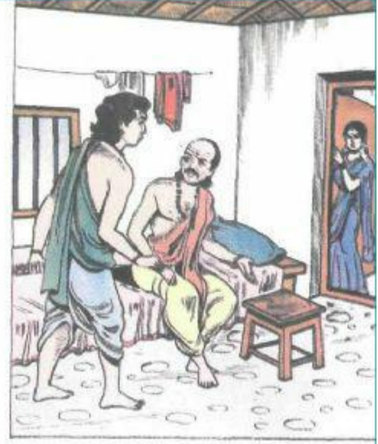
चक्रधरपूरमधें एक ब्राह्मण तरुण राहात होता. त्याचं गांव होतं चक्री! तो लहान होता तेव्हांच त्याचे आईवडील वारले. म्हणून तो फारसा शिकूं शकला नाही. तरीही, थोडेफार पंचांग पाहाणें, विवाह, यात्रा वगैरेसाठी शुभ मुहूर्त काढून देणें हे त्याला ठाऊक होते. त्याचा चरितार्थ त्यावर ठीक चालला होता व थोडेफार पैसे शिल्लक पडत होते.

चक्रीला कविता करण्याची आणि त्या गाऊन दाखवण्याची जन्मजात हौस होती. गांवातल्या धर्मशाळेच्या पारावर तो बसायचा, आणि आपल्या कविता नेहमी गुणगुणायचा. कांही पंडित, विद्वानांकडून काव्यशास्त्रांतले छंद, मात्रा, अलंकारयोजना इ. कांही मूळ नियम त्याने शिकून घेतले होते. त्यांच्या आधारें त्याच्या कविता लोकप्रिय होत होत्या आणि श्रोत्यांवर चांगला प्रभाव पाडीत असत.

एकदां धर्मशाळेंत उतरलेल्या एका कवीने चक्रीच्या कविता ऐकल्या. चक्रीची प्रशंसा करीत तो म्हणाला, "तूं एक चांगला कवी आहेस, त्याचबरोबर चांगला गायकदेखील आहेस. परंतु या कलांना जोपर्यंत प्रोत्साहन व आश्रय मिळत नाही, तोपर्यंत त्यांना लोकप्रियता व प्रसिद्धी मिळत नाही. माझा सल्ला आहे कीं तूं राजाश्रय मिळवण्याचा प्रयत्न कर. त्यामुळें तुझ्या पोटापाण्याचीही नीट सोय होईल, समाजांत मानसन्मान मिळेल, आणि तुझ्या कवितेला नि प्रतिभाशक्तीला बहर येईल. तुझी कविता अमर होईल."

या बोलण्याने कवीचा उत्साह दुणावला. दुसऱ्याच दिवशीं राजाला भेटण्यासाठीं तो राजधानीकडे निघाला. राजधानीला पोंचण्यापूर्वी संध्याकाळ झाली, म्हणून तो एका गांवात थांबला व उतरण्यासाठीं धर्मशाळा शोधूं लागला. त्या गांवातल्या वडाच्या झाडाखाली पारावर बसलेल्या केशवने त्याची विचारपूस केली. चक्रीची सारी कहाणी ऐकून केशव त्याला म्हणाला, "मीदेखील ब्राह्मण आहे. तुम्हाला भोजनासाठीं आणि विश्रांतिसाठीं धर्मशाळेंत उतरण्याची कांही आवश्यकता नाही. आज आपण माझे पाहुणे आहात. उद्यां मी तुम्हाला राजधानीला पाठवण्याची व्यवस्था करीन." चक्रीने आनंदाने केशवचे निमंत्रण स्वीकारले.

चक्रीला घेऊन केशव आपल्या घरी गेला. त्याच्या वृद्ध वडिलांशी त्याने चक्रीचा परिचय करुन दिला. त्याची माहिती कळल्यानंतर ते वृद्ध गृहस्थ म्हणाले, "तूं तर माझा दूरचा नातेवाईक आहेस. आता तूं थोडे दिवस इथें राहा, आणि माझे पौरोहित्याचे काम सांभाळ. थोड्या मार्गदर्शनाबरोबर थोडाफार अनुभव तुला मिळाला कीं मग राजाश्रय मिळवण्यासाठीं राजधानीला जा."

तोंच केशवची मुलगी स्वाती तिथें आली आणि म्हणाली, "आजोबा, जेवण वाढलं आहे. बाबा तुम्हाला जेवायला बोलावताहेत."

आजोबांनी चक्रीची ओळख स्वातीशी करुन दिली, आणि सांगितलं कीं हे राजाच्या दरबारांत कवी होण्यासाठीं जाणार आहेत.

त्यावर स्वाती हंसून म्हणाली, "दरबारांत तर आत्ता तिघे कवी हजर आहेत. एक दिवसाचा कवी, दुसरा संध्याकाळचा कवी. आणि तिसरा रात्रीचा कवी. हे चक्रीमहाशय कोणत्या वेळेचे कवी आहेत?"

स्वातीच्या गूढ प्रश्नाचं उत्तर चक्रीने गूढ भाषेंतच दिलं. तो म्हणाला, "मला तर सर्व वेळा पाहायच्या आहेत. या तिन्ही वेळांच्या कवीपंडितांनी जर मला योग्य ठरवलं तर मी वर्तमानकाळाचा कवी बनूं शकेन."

स्वाती आणि चक्रीचा हा गूढ संवाद राजाच्या एका गुप्त हेराने ऐकला. राजाने आपल्या देशांत लपलेल्या शत्रूंचा शोध करण्यासाठीं साऱ्या राज्यांत गुप्तचरांचं जाळं पसरलं होतं. त्यांतल्या एका हेराने राजाला या संवादातला शब्द न शब्द ऐकवला. राजाला त्यांतला अर्थ कांही कळला नाही. म्हणून त्याने दरबारांतल्या तिन्ही कवींना बोलावून त्याचा सरळ अर्थ काय आहे ते विचारले.

तिन्ही कवीपंडित हा संवाद ऐकून खूप रागावले. संतापाने त्यांचा जळफळाट झाला. ते म्हणाले, "महाराज, त्या दोघांनी या संवादात आम्हा तिघाजणांविषयीं अत्यंत अपमानास्पद शब्द वापरले आहेत. दिवसाचा कवी किंवा पंडित हे संबोधन जुगाऱ्याला वापरतात. संध्याकाळचा कवी किंवा पंडित चोराला म्हणतात. आणि रात्रीचा कवीपंडित

व्यभिचारी मानला जातो."

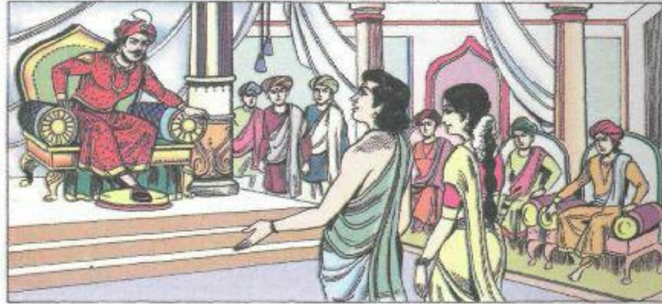
राजाने स्वाती आणि चक्रीला दुसऱ्या दिवशीं राज्यसभेंत बोलावून सांगितलं, "तुम्ही दोघांनी आमच्या दरबाराच्या कविपंडितांवर लादलेले आरोप सिद्ध करुन दाखवा. नाहीतर तुम्हाला कठोर शिक्षा भोगावी लागेल." चक्री आणि स्वातीने प्रथम एकमेकांशी बोलून राजाला काय उत्तर द्यायचे ते ठरवले.

चक्रीने राजाला वांकून अभिवादन केले आणि मोठ्या नम्रपणें तो म्हणाला, "महाराज, दिवसाचा कवी याचा अर्थ असा आहे - द्यूतामुळें पांडवाची दुःखमयी गाथा जाणणारा ज्ञानी; म्हणजे महाभारताचा कवीपंडित. संध्याकाळचा कवी म्हणजे ज्याला सीता-हरणाची कथा ठाऊक आहे तो - म्हणजे रामायणाचा पंडित ! आणि रात्रींचा कवी जो आहे तो रसांचा राजा शृंगार - त्यांत संयोगवियोगाच्या दोन्ही गोष्टी ओतप्रोत भरल्या आहेत असे श्रीकृष्णाचे जीवनचरित्र जाणणारा. म्हणजेच मद्भागवताचा कवींपडित."

"आपले तिन्ही कवी या तीन महान ग्रंथांचे महापंडित आहेत. जर या तिन्ही महापंडितांनी मला योग्य समजले तर मी खरा पंडित बनूं शकेन. मग मला आपल्या छायेंत राहाण्याचं सौभाग्य प्राप्त होऊं शकेल. स्वातीच्या व माझ्या संवादाचा हा खरा नि सरळ अर्थ आहे."

चक्रीचे स्पष्टीकरण ऐकून तिघे कवी फारच खूष झाले. त्यांनी सांगितलं, आम्ही सर्वांनी तुझ्या संवादाचा मुद्दामच विपरीत अर्थ लावला होता. पण आम्ही तिघे कोणकोणत्या महाकाव्याचे पंडित आहोत हे तूं त्या विपरीत अर्थावरुनच ओळखलंस! त्यावरुन तूं खरा पंडित आहेस हे निश्चित समजलं आहे."

राजाने चक्रीचा योग्य सत्कार केला व त्याला आपल्या दरबारांत नेमणूक दिली. थोड्याच दिवसानंतर चक्री व स्वाती यांचे लग्न झाले. कांही काळानंतर चक्रीने सुंदर काव्यरचना केल्या व तो एक श्रेष्ठ कवी म्हणून प्रसिद्ध झाला.

काटकसरीचे महत्व

एका गांवात पश्चिमी किनाऱ्यावर गणेश व गंगाधर नांवाचे दोन तरुण राहात होते. लहानपणापासून ते जिवलग मित्र होते. मोठे झाल्यानंतर ते दोघे आपला उदर निर्वाह करण्याच्या विचारास लागले. त्या वेळेला त्यांच्या गांवात फार मोठा दुष्काळ पडला. म्हणून दोघांनी विचार केला कीं पूर्व किनाऱ्याच्या बाजूला जाऊन एखाद्या शहरांत जावे. आणि कांहीतरी नवा पोटापाण्याचा उद्योग मिळवण्याचा प्रयत्न करावा.

"अरे बाबा, मनुष्याला पोटासाठीं असं कितीसं अन्न हवं असतं? थोडेसे तांदूळ आणि सुकी मासळी खाऊन आपण कित्येक वर्षे जगूं शकतो. आपण काटकसरीने राहिलो, आणि मेहनत करुन जे कांही मिळवूं त्यांतली काहीं रक्कम बाजूला सांठवत राहिलो तरी चांगलेच! त्या पैशांतून आपण व्यापार करुं शकूं आणि नंतर आपले आयुष्य आरामांत घालवूं शकूं." गंगाधर म्हणाला.

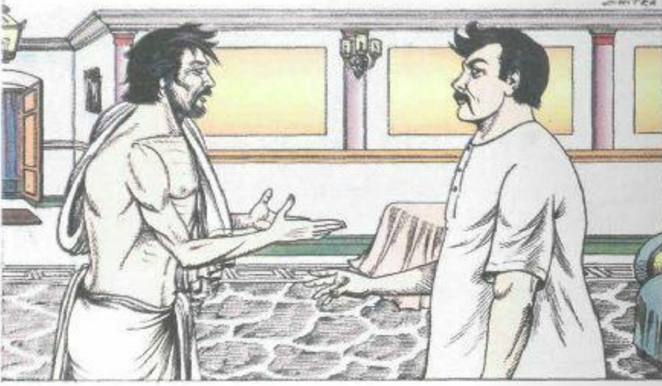
"छान,छान, आपण काटकसर करुन पैसे सांठवू!" गणेशने दुजोरा दिला.

दोघेही घराबाहेर पडले. पूर्वेच्या किनाऱ्यावर जाऊन पुढें चालूं लागले. तिकडच्या प्रदेशांत चारी बाजूला हिरवीगार डोलत असलेली शेते होती. ती पाहून त्यांना खूप आनंद वाटला. नंतर ते दोघे दुसऱ्या एका शहरांत पोंचले. ते एक व्यापाराचे केंद्र होते. दोघांनी विचार केला कीं एकदोन वर्षे आपले काम आपण दोघांनी वेगवेगळे राहून करावे. आपापल्या नशिबाची परीक्षा पाहावी. म्हणजे एकाचा भार दुसऱ्यावर पडणार नाही. असे ठरवून दोघेही दोन निराळ्या दिशांना वळले.

गणेश मनापासून कष्ट करीत पैसे सांठवू लागला. गंगाधरच्या सांगण्यानुसार तो भात आणि सुकी मासळी खाऊन आपले पोट भरीत व काटकसरीने राहून दिवस घालवूं लागला.

पण अशा तऱ्हेने गणेश फार दिवस राहूं शकला नाही. साधे जेवण त्याला रुचेना. जवळ पैसे असताना अशी कंजूषी करणें त्याला मानवेना. एक दिवस त्याने कोंबडी विकत

बद्री प्रसाद

आणली आणि ती शिजवून त्यावर ताव मारला. त्याच्या मनाची तृप्ती झाली. त्याच्या मनांत आले. नीट मनसोक्त जेवण करता आले नाही तर पैसे मिळवण्याचा फायदा तरी कसला?

पण आपण काटकसरीचा नियम मोडला याची त्याला खंत वाटायला लागली. म्हणून पुन्हां त्याने भात व सुक्या मासळीवर राहायचे ठरवले. पण ते साधें जेवण त्याला आवडेना. त्याला नेहमी कोंबडीच्या रश्श्याची आठवण येऊं लागली.

शेवटीं त्याला कोंबडी खाण्याचा मोह आवरेना. त्याच्याजवळ जे पैसे शिल्लक होते ते तो स्वादिष्ट जेवणावर खर्च करूं लागला. अशा प्रकारें हळूंहळूं त्याचा पैसा खर्च होत गेला, आणि काम करण्याचा त्याला कंटाळा येऊं लागला. शरीरही काम करीनासे झाले. शेवटी त्याच्याजवळ साधा भात व सुकी मासळी खाण्याइतके देखील त्याला पैसे मिळेनासे झाले.

या काळांत गंगाधरचा धंदा चांगल्याप्रकारें वाढत गेला. त्याने काटकसर करुन व भरपूर मेहनत करुन स्वतःच्या हिंमतीवर घर व जमीन विकत घेतली. त्याची कमाई सतत वाढत होती. त्याने एक घर विकत घेतले व लग्न करुन तो आनंदात राहूं लागला.

गणेशला समजलं कीं त्याच्याप्रमाणेंच रिकाम्या हाताने शहरांत आलेला गंगाधर मोठा श्रीमंत झाला आहे आणि आरामांत राहातो आहे! आपल्या जुन्या मित्राकडे मदत मागण्याच्या विचाराने तो गंगाधरच्या घरीं गेला. आणि त्याला म्हणाला कीं दैवाने त्याला साथ दिली नाही; म्हणून भात-सुक्या मासळीचे दोन घांस मिळणें देखील त्याला कठीण होते.

"तुलाही भात व सुक्या मासळीचे जेवण मिळेल याची मी व्यवस्था करीन. पण तूं आपल्या पायांवर उभा रहा!" असं सांगून गंगाधरने आपल्या घराच्या आवारांत एक छोटी झोंपडी तयार केली आणि रोज तो गणेशला भात आणि सुकी मासळी पाठवायला लागला.

आणखी कांही दिवस गेले. एक दिवस गंगाधरने गणेशला बोलावून समजावले, "रोज भात आणि सुकी मासळी खाऊन तूं कदाचित कंटाळला असशील. तूं एक काम कर. आपल्या चिंचेच्या बागेंतले सर्वांत लहान झाड मी तुला देतो. त्या झाडाची पाने तूं मासळींत घालून शिजव. तुझं जेवण जास्त चविष्ट लागेल."

गणेश आपल्या मित्राबरोबर चिंचेच्या बागेंत गेला. तिथल्या सर्वांत लहान रोपाची पानें आणून त्याने मासलीच्या कालवणांत घातली. कालवण चवदार बनले. पण कांही दिवसांतच त्या रोपाची सारी पाने संपून गेलो.

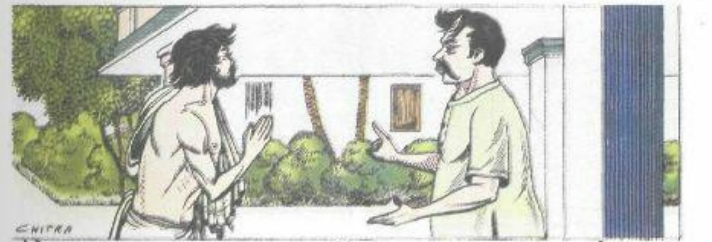
गणेश आपल्या मित्राजवळ गेला आणि चिंचेच्या झाडाची पानें तोडायची परवानगी मागूं लागला. गंगाधर म्हणाला, "तूं आजपासून सर्वांत मोठे जे झाड आहे त्याची पानें तोडत जा."

आणखी कांही दिवस गेले. गंगाधरने गणेशला बोलावून विचारले, "तूं ज्या झाडाची पानें रोज तोडतोस, त्याची पानें संपली की नाहीत अजून?"

"अरे बाबा, त्या झाडाची पानें संपतील कशी? मी एका दिवशीं फक्त मूठभर पाने तोडतो, तर दुसऱ्या दिवशीं दोन मुठी पाने उगवलेली असतात." गणेश म्हणाला.

"अरे मित्रा! मी आणि तूं जे काम केलं, त्यांत हाच फरक आहे. तुझी कमाई जेव्हां खूप कमी होती, तेव्हां तूं सारे पैसे खर्च केलेस. मी ते पैसे साठावेत म्हणून जोर धरला. चिंचेच्या त्या लहान झाडासारखं तुझं आयुष्य भकास झालंय. पण चिंचेच्या मोठ्या झाडाप्रमाणें माझं आयुंष्य मात्र फुलत आहे, फळाला आलं आहे." गंगाधर म्हणाला.

"तूं मला चांगला धडा शिकवलास. आज-पासून मी तुझ्या कमाईवर निर्भर राहाणार नाही. आणि आपल्या पायांवर उभा राहाण्याचा पुन्हां प्रयत्न करीन." हे सांगून गणेशने आपल्या मित्राचा कित्ता गिरवायचा निश्चय केला.

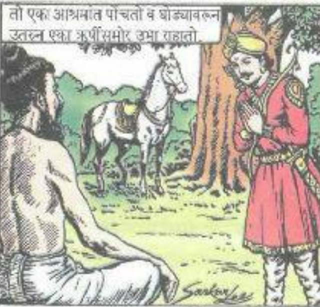

राजादेखील नम्र असावा

चित्र : शंकर ली

किती वेळ शोधू मी यांना? दमलो आहे तेव्हां इथेंच जरा विश्राम करावा

हा आगांतुक कोण आहे हे माहीत असूनही ऋषी डोळे उघडतात.

स्वागत असो. तूं इथें थांबू शकतोस. आमचा राजा न्यायी व बुद्धिमान आहे. म्हणून जे कांही तुम्ही इथें खाल ते तुम्हाला गोड लागेल.

अरे वा, शेवटी माझे सेवक मला भेटले.

पहा, आपले महाराज आले आहेत

भारताचा शोध - प्रश्नोत्तरी

खाली दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरें पुढच्या अंकात दिली जातील. तोपर्यंत तुम्ही स्वतः ही उत्तरें शोधून काढा, आणि आपल्या परंपरेचा परिचय करुन घ्या.

1

१. अ प्राचीन भारतीय साहित्यांतली पहिली कादंबरी कोणती मानली जाते?

ब प्राचीन भारतीय साहित्यांतल्या कोणत्या कृतीची रचना दोघा ऋषींनी मिळून केली आहे?

क भारतातले पहिले ऐतिहासिक नाटक कोणते?

उ कालिदासानंतरचा प्रसिद्ध नाटककार कोण आहे? त्याची प्रसिद्ध कृती कोणती आहे?

2

एक राजकुमार, सैन्याबरोबर, आपला राजा असणाऱ्या ज्येष्ठ बंधूने सोडलेल्या घोड्याबरोबर फिरत होता. हा घोडा जर कुणा राजाने न अडवता परत आला असता, तर त्या घोड्याचा स्वामी सम्राट म्हणून घोषित केला गेला असता.

पण घोड्याबरोबर चालत जाणाऱ्या राजकुमाराला व त्याच्या सैन्याला, एका तरुणाने आव्हान दिले. साहजिकच, दोघांच्यात युद्ध झाले. राजकुमार मारला गेला. पण एका स्त्रीने त्याला पुन्हां जिवंत केले. नंतर समजले कीं तो तरुण दुसरा कुणी नसून त्या राजकुमाराचाच मुलगा होता.

हा राजकुमार कोण होता? युवक कोण होता? ती स्त्री कोण होती?

जे रोप वांकत नाही, ते वृक्ष होऊन वांकेल कां?

वाईट संवयी

लक्ष्मीपूर गांवात राम नांवाचा एक सामान्य शेतकरी होता. तो फार काटकसरी होता. अगदी जरुर पडली तरच तो खर्च करीत असे. मुलांनी जर पानांत उष्टे अन्न टाकले तर तो त्यांना रागवत असे. आणि नंतर 'अन्न म्हणजे देव आहे. त्याची नासाडी करुं नये' हे त्यांना तासभर समजावत बसे. तो पत्नीला नेहमी सांगायचा, कीं मुलांना जेवढं ती खाऊं शकतील, तेवढंच जेवण वाढावे. त्याच्या पत्नीला, सीताला, त्याची ही काटकसर आवडत नसे. आपला नवरा एक कंजूष चक्रम आहे असं तिला वाटायचं. ती मुलांची बाजू घेऊन त्याला म्हणे - "एक एक दाण्याचा हिशेब ठेवण्याइतके कां आपण गरीब आहोत? अन्न म्हणजे कांही सोनं नव्हे, कीं रतीभरदेखील इकडेतिकडे होऊं शकणार नाही."

पण रामच्या मतें, काटकसरी असणें, कोणतीही गोष्ट निष्काळजीपणें वांया न घालवणें, आणि फालतू खर्चाला आळा घालणें, या सर्वांत चांगल्या गोष्टी आहेत. त्याला आपल्या बायकोमुलांच्या उधळ्या संवयी आवडत नसत. म्हणून त्यांना सुधारण्यासाठी त्याने एक योजना ठरवली.

एका गुरुवारी संध्याकाळीं त्याने सीताला सांगितले, "उद्यां सकाळीं आपण सर्वांनी अन्नपूर्णेश्वरी देवीच्या मंदिरात दर्शनाला जायचे आहे. बरोबर थोडंसं फराळाचं बांधून घे. देवीचं दर्शन घेऊन तिथेंच वाटेंत कांहीतरी खाऊं आणि परत येऊं."

रामची कल्पना सीताला आवडली, दुसऱ्या दिवशीं भल्या पहाटे उठून तिने कांही गोड व कांही तिखट फराळाचे जिन्नस बनवले. त्याचे एक गांठोडे बांधून एका पिशवींत घातले व रामजवळ दिले. मग मुलांना तयार करुन सर्वजण देवीच्या मंदिरात जायला निघाले.

उन्हाळ्याचे दिवस होते. देवीचे मंदिर डोंगरावर होते. ती चढण चढताना सीता लवकरच दमली व घामाघूम झाली. तरीपण वाटेंत थांबून थांबत, ती देवळांत जरा उशीरा पोंचली. मुलें आणि राम पळतपळत लौकरच वर पोंचले. शुक्रवार असल्यामुळें मंदिरात खूपच गर्दी होती. म्हणून दर्शन होईपर्यंत दुपार झाली.

परत तिथेपर्यंत सीता व मुलें पार थकून गेली होती. त्यांना खूप भूक लागली होती. त्यांना पुढें चालवेना. वाटेंत एका झाडाखालीं सीता थांबली आणि म्हणाली, "इथें थोडा वेळ थांबून फराळ करुं या. मुलें अगदीं भुकेजली आहेत आणि चालून दमली आहेत. शिदोरीचं गाठोडं काढा बरं!"

रामने पिशवींत हात घातला, पिशवी हालवून पाहिलं, आणि निराश होऊन म्हणाला, "गोंधळच झाला सगळा! बहुतेक फराळाची पिशवी, आपण पूजेचं साहित्य खरेदी केलं, तेव्हां दुकानांतच विसरली असावी. आता उपाशीपोटीच घरी परतावं लागेल."

रामच्या वेंधळेपणाबद्दल सीता खूप चिडली, पण करणार काय? थकून भागून चालत सगळे घरीं पोंचले. सीता तडक स्वयंपाकघरांत शिरली आणि मुलांसाठीं कांहीतरी खायला करण्याच्या तजविजीला लागली.

"स्वयंपाक नंतर कर. उपाशी आहेस. कांहीतरी खाऊन घे अगोदर. मुलांनाही बोलाव." रामने हंसत पिशवीतून फराळाचे गांठोडे काढले. ते पाहून सीता अतिशय रागावली व चिडून म्हणाली, "तुम्ही अगदी पाषाणहृदयी आहात. जाणूनबुजून तुम्ही मुलांना उपाशी ठेवलंत ना!"

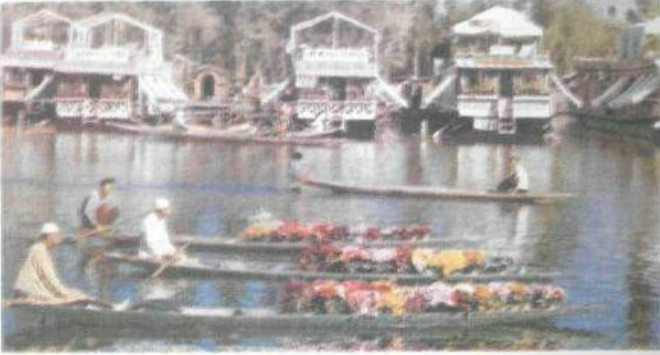
राम निमूटपणें तिचे रागावणें ऐकून घेत होता. ती त्याला उलटून बोलत होती, मुलांना फराळ वाढत होती, एकीकडे आपणही खात होती, आणि खाताखाता रामवर खूप उलटसुलट रागवत होती.

जेव्हां मुलांचं खाणं झालं तेव्हां राम सीताला म्हणाला, "आज मुलांच्या ताटांकडे बघ तरी जरा! अन्नाचा एक कणदेखील ताटांत नाही. ताट साफ आहे ना? कां बरं?"

चाटूनपुसून साफ केलेल्या थाळ्या पाहून सीताही विचार करुं लागली. आज मुलांनी पानांत कांहीही उष्टं अन्न टाकलं नाही. आत्ताच घासून साफ केल्यासारखी ताटं स्वच्छ होती. "जशी पैशाची किंमत गरीबाला जास्त समजते, त्याचप्रकारें अन्नाची किंमत भुकेल्या पोटार्थीलाच समजते. तुम्हाला हे समजावून सांगण्यासाठीं मी हे नाटक केलं. मुलांच्या वाईट संवयीं असल्या, तर त्या लहान वयांतच घालवाव्या लागतात. जर लहानसं रोप वांकत नसलं, तर त्याच मोठा वृक्ष झाल्यानंतर जरा तरी वांकेल कां?" रामने सीताला खुलासेवार सांगितलं.

त्या दिवसापासून सीता मुलांच्या ताटांत थोडे कमी जेवण वाढायला लागली. जास्त पदार्थ मागितले तरच ती पुन्हां आणखी थोडा देई. यामुळें ताटांत उष्टें अन्न टाकण्याची मुलांची संवय सुटली आणि सीतालाही काटकसरीचे मर्म समजले.

- आर. निवास

भारत : तेव्हां व आता

श्रीनगर

सुंदर आणि आकर्षक शहर

श्रीनगर ही जम्मू व काश्मीर राज्याची राजधानी आहे. श्रीनगर शहर नावाप्रमाणेंच सुंदर आणि लोभस आहे कारण निसर्गाने इथें सौंदर्याची मुक्त उधळण केली आहे. समुद्रसपाटीपासून १७६८ मीटर उंचीवर हे गांव वसले आहे. मनमोहक दल सरोवर हा तर गांवाचा मानबिंदू. त्याशिवाय इतर अनेक उद्याने व बगिच्यांनी गांवाचा चेहरामोहरा फारच देखणा झालेला आहे. इथें झेलम नदी आपल्याला भेटते.

पुराणकाळांत काश्मीर हा पाण्याचा मोठा जलाशय होता. त्यांत जलोद्भव नांवाचा राक्षस राहात होता. जलोद्भव म्हणजे पाण्यांतून बाहेर येणारा! तो त्याच्या जलराज्यांतून उडी मारुन बाहेर येई आणि आजूबाजूची वस्ती उध्वस्त करी. तो पाण्यांत असेपर्यंत कुणीही त्याला कांही करुं शकत नव्हतं. तसा त्याला वर मिळालेला होता. महर्षी काश्यप यांना त्याच्या मृत्यूचे रहस्य ठाऊक होते. त्यांनी एक जादूचा नांगर आणला व तो सारा तलाव खणून काढून, सारे पाणी खेचून काढले. तलाव कोरडा पडल्यानंतर जलोद्भवाची ताकद संपली व तो मेला. त्या जमिनीला काश्यप-मीर म्हणूं लागले व पुढे त्याचे काश्मीर झाले.

कल्हन यांनी लिहीलेल्या 'राजतरंगिणी' या प्राचीन काश्मीरनरेशांसंबंधींच्या बखरींत श्रीनगर हे सम्राट अशोकाने वसवले होते असा उल्लेख आहे, वास्तविक, या शहराच्या स्थापनेचे श्रेय अशोकाची कन्या चारुवती हिला जायला हवं. ह्या रमणीय प्रदेशांत या मनमोहक ठिकाणीं, ती आपल्या पित्याबरोबर गेली होती. मन लोभावणारे दल सरोवर पाहून ती म्हणाली, ''ध्यान करायला किती शांत जागा आहे ही!'' या शब्दामुळें इथें एक बुद्धविहार बांधावा अशी सम्राटाला प्रेरणा झाली. हळुंहळुं त्याभोंवती हे शहर विस्तारले.

श्रीनगर नाव कुणी ठेवले ते आम्हाला माहीत नाही. एका दंतकथेनुसार हे नांव जुन्या सूर्यनगर नांवावरुन पडले आहे. हिंदुस्तानची १९४७ मधें फाळणी झाली. तेव्हां जम्मू-काश्मीरच्या महाराजांना, त्यांचे संस्थान हिंदुस्तान किंवा पाकिस्तान, यापैकीं एकांत विलीन करण्याची संधी दिलेली होती. महाराजांनी निर्णय घेण्यापूर्वींच पाकिस्तानला घाई झाली आणि त्यांनी आपल्या सैन्याच्या मदतीने, डोंगरी भागांतले अनेक रहिवासी काश्मीरमधें घुसवले. महाराजांनी संस्थान भारतांत विलीन करायचे ठरवले आणि तावडतोब भारतीय सेनेने पाकिस्तानी उपटसुंभांना हाकलले, परंतु लडाखच्या जिल्ह्याच्या एक भाग मात्र त्यांच्या ताब्यांत राहिला आहे. संयुक्त राष्ट्रसंघाने लढाई थांबवण्याचा इशारा केला व युद्धबंदीची सीमारेषा आंखली.

अजूनही पाकिस्तान काश्मीरमधें त्रास देत आहे, हे साऱ्या जगाला पुरते ठाऊक आहे. श्रीनगरमधें हजारों पर्यटक दरवर्षी येत असत, तिथें कित्येक वर्षे निशब्द शांतता होती. आता परिस्थिति जरा बदलूं लागली आहे. पाकिस्तानच्या मदतीने होणारी दडपशाही जरा कमजोर होऊं लागली आहे.

जुन्या श्रीनगरमधें खरोखरी इतकी प्रेक्षणीय ठिकाणें होती. उदाहरणार्थ, बगीचे आणि धबधबे असलेली चष्मेशाही, स्वर्गीय उद्यान अथवा निशातबाग, जहांगीर बादशहाने तयार केलेली शालिमार बाग, शंकराचार्यांनी व श्रीअरविंदांनी जिथें ध्यानधारणा केली तो हरीपर्वत व शंकराचार्य टेकडी, आणि हजरबाल मशीद, जिथे महंमद पैगंबराचा केस ठेवलेला आहे असं म्हणतात.

आधुनिक श्रीनगरमधें पर्यटकांसाठी अनेक हॉटेल्स, हाऊसबोटी व इतर सुविधा आहेत. पर्यटन हा इथला प्रमुख व्यवसाय आहे. श्रीनगरमधें, नयनमनोहर परिसरांत, अनेक शैक्षणिक संस्था स्थापन झालेल्या आहेत. जम्मू-काश्मीर विद्यापीठ, शेर-ए-काश्मीर कृषीशास्त्र व तंत्र विद्यापीठ, याखेरीज अनेक महाविद्यालयें व अकादमी इथें आहेत.

एक तरंगती बाग-एक जुने चित्र समोरच्या पृष्ठावर - दल सरोवरांत शिकारा

श्रीनगरप्रमाणेंच आजूबाजूला बरीच रमणीय पर्यटनस्थळें आहेत. काश्मीरची हस्तकला प्रसिद्ध आहे. त्याशिवाय कागदाच्या लगद्याच्या सुबक वस्तू, लांकडी कोरीवकाम केलेल्या वस्तू, फर्निचर, लोंकरी गालिचे, शाली, स्वयंपाकात लागणारे केशर, व सुगंधी अत्तरांसाठीं व औषधांतही उपयुक्त असणारी कस्तुरी - या सर्व गोष्टींसाठीं काश्मीर प्रसिद्ध आहे.

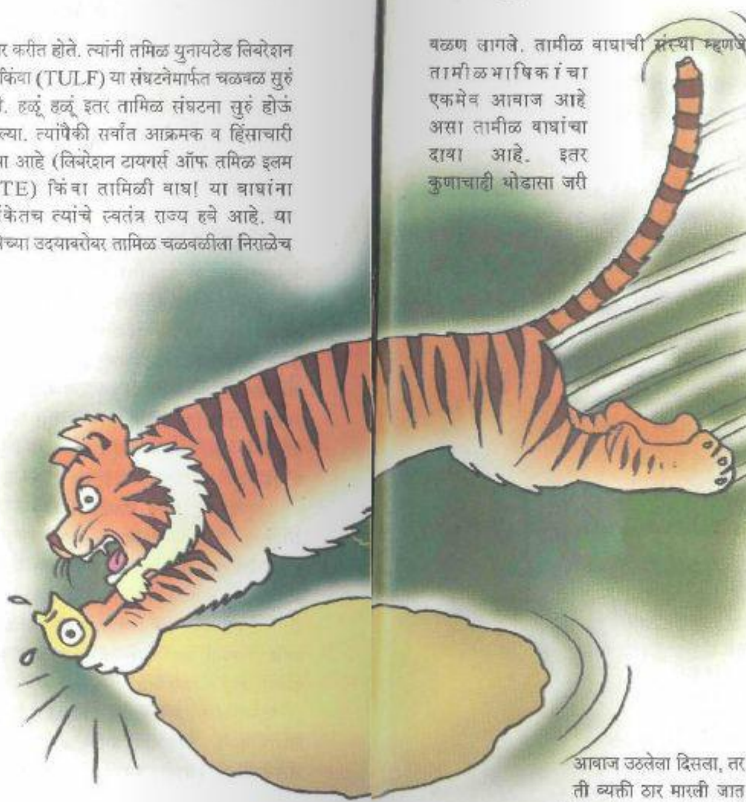
श्रीलंकेतली रणधुमाळी

श्रीलंकेची जुनी बखर 'महावंश', त्यानुसार कोणे एके काळीं, पूर्व हिंदुस्तानांतला एक राजपुत्र विजयसिंह या बेटांत पोंचला. त्याने बेटाचा ताबा घेतला व तिथें राहाणाऱ्या छोट्या जमातींना जंगलात पळवून लावले. त्याच्याबरोबर पांचशे सैनिक होते. त्यांची लग्नें त्याने मदुरेहून तरुण मुली आणवून त्यांच्याशी लावली. सध्यांचे जे सिंहली नागरिक आहेत ते सगळे या सैनिकांचे वंशज आहेत. बेटाचे सिंहलद्वीप हे नांव विजयसिंहावरून पडले. पुढें सम्राट अशोकाची मुलें राजपुत्र महेंद्र व राजकन्या संघमित्रा यांनी सिंहलद्वीपच्या राज्य करणाऱ्या राजघराण्याला व बेटांतल्या जनतेला बुद्धधर्माची दीक्षा दिली.

साहजिकच, दक्षिण हिंदुस्तानांतले, विशेषतः तामीळ भागांतले राजेरजवाडे व व्यापारी यांनी या द्वीपांत लहान वसाहती सुरुं केल्या. त्यांचे बहुसंख्य लोक भारताच्या अगदी जवळ असलेल्या प्रदेशांत, म्हणजे जाफनामधे राहात होते.

सिंहली व श्रीलंकेचे तामीळ या दोन्ही जमातींची मुळें भारतीय आहेत परंतु, इथले अल्पसंख्यांक तामिळ नागरिक, त्यांच्यावर बहुसंख्यांकांकडून त्यांच्यावर होत असलेल्या बऱ्याच अन्यायांविरुद्ध तक्रार करीत होते. त्यांनी तमिळ युनायटेड लिबरेशन फ्रंट किंवा (TULF) या संघटनेमार्फत चळवळ सुरुं केली. हळूं हळूं इतर तामिळ संघटना सुरुं होऊं लागल्या. त्यांपैकी सर्वात आक्रमक व हिंसाचारी संस्था आहे (लिबरेशन टायगर्स ऑफ तमिळ इलम LTTE) किंवा तामिळी वाघ! या वाघांना श्रीलंकेतच त्यांचे स्वतंत्र राज्य हवे आहे. या संस्थेच्या उदयाबरोबर तामिळ चळवळीला निराळेच वळण लागले. तामीळ वाघाची संस्था म्हणजे तामीळभाषिकांचा एकमेव आवाज आहे असा तामीळ वाघांचा दावा आहे. इतर कुणाचाही थोडासा जरी

आवाज उठलेला दिसला, तर ती व्यक्ती ठार मारली जात होती. अशा अघोरी रितीने अनेक अनुभवी व निष्ठावंत तामीळ नेत्यांचा कांटा तामीळ वाघांनी काढला, आणि अखेरीस भारताचे भूतपूर्व पंतप्रधान राजीव गांधी यांचीही हत्या केली.

तामीळी वाघ व श्रीलंकेचे सैन्य यांच्यातली लढाई सतत चालूं राहिली आहे. यांत जाफनाच्या नागरिकांचे मात्र बरेच नुकसान झाले आहे. राज्याची आर्थिक परिस्थिती फारच बिकट झालेली आहे. हजारों तामीळ नागरिक निर्वासित होऊन भारतांत परत आले आहेत. हा संघर्ष पुन्हां एकदा फार गुंतागुंतीचा झालेला आहे.

भारताने नेहमीच श्रीलंकन तामीळ नागरिकांबद्दल सहानुभूती दर्शविली आहे. परंतु श्रीलंकेची फाळणी व्हावी ही कल्पना भारताला मान्य नाही. भारताला स्वानुभवाने कळून चुकले आहे कीं देशाची फाळणी हे संघर्षाला उत्तर असूं शकत नाही. भारताची फाळणी झाली तरी त्यामुळें भारताची किंवा पाकिस्तानची कुठलीच बाजू भक्कम झाली नाही. किंबहुना, दोन्ही देश त्याबाबतीत सदैव असमाधानी राहिले आहेत.

दुसरा मुद्दा म्हणजे लोकशाहीवर विश्वास ठेवणारा कोणताही देश तामीळ वाघांचा हिंसाचार मान्य करणार नाही. देशांतल्या बड्या नेत्यांचे, त्यापैकीं कांही आदरणीर ज्येष्ठ नेते होते, त्यांचे हत्याकांड ही कांही सुसंस्कृत विचारसरणी नव्हे. त्यांच्या दहशतवादाचा सर्वांनी तीव्र निषेध केला आहे.

समजूतदारपणें जर उभयपक्षांमधे चर्चा होऊं शकली. तर सामोपचाराने बरंच कांही करता येईल. श्रीलंकेतला हिंसाचार थांबवून तिथें सलोख्याचे वातावरण निर्माण व्हावे, अशी भारताप्रमाणेचं जगांतल्या इतर देशांचीही इच्छा आहे.